

ÉRTEKEZÉSEK

A

TÁRSADALMI TUDOM. KÖRÉBŐL.

KIADJÁ

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

KILENCZEDIK KÖTET.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

PESTY FRIGYES

OSZTÁLYTITKÁR.

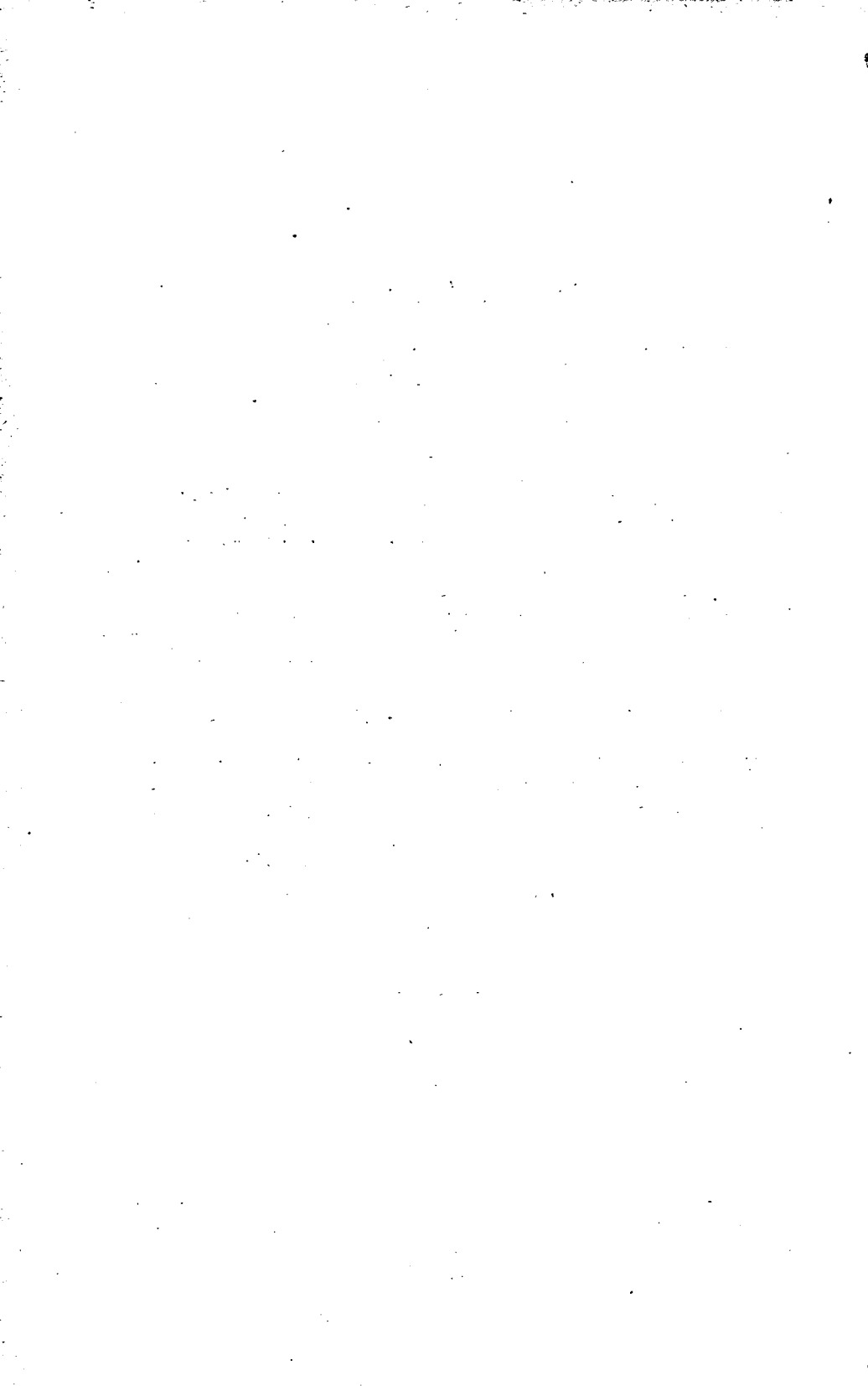

BUDAPEST, 1888.

Budapest, 1898. Az Athenaeum r. társ. könyvnyorod.

TARTALOM.

- I. szám. Az európai monarchiák rendszeres törvényeiről, tekintettel ezeknek alkotmány-történelmi előzményeire. Schvarcz Gyula l. tagtól.
- II. » Az athenei állam és társadalom jelentősége az emberi haladásra nézve Kleisthenestől Ephialtesig. Schvarcz Gyula l. tagtól.
- III. » A középoktatás hazánkban (1867—1886). Láng Lajos l. tagtól.
- IV. » Lucius Cornelius Sulla a római alkotmányjog történelmében. Székfoglaló értekezés. Schvarcz Gyula r. tagtól.
- V. » Dante, mint politikai író. Domanovszky Endre l. tagtól.
- VI. » Fegyházi tanulmányok. A rab munka. Tóth Lőrincz r. tagtól.
- VII. » A jog- és állam-bölcsészet feladatai. Székfoglaló értekezés. Pulszky Ágost l. tagtól.
- VIII. » Egyéni szabadság és parlamentarizmus Angliában. Székfoglaló értekezés. Concha Győző l. tagtól.
- IX. » Magyarország népmozgalma 1880—1885. Láng Lajos l. tagtól.
- X. » Tudomány és társadalom. Schvarcz Gyula r. tagtól.
-

ADALÉK A RÓMAI
ALKOTMÁNYPOLITIKÁHOZ ÉS
ÁLLAMJOGHOZ.

SCHVARCZ GYULA

R. TAGTÓL.

(Olvastatott a II. osztály ülésén, 1888. június 11-én.)

BUDAPEST, 1888.

KIADJA A MAGYAR TUD. AKADÉMIA.

Azóta, hogy megirtam Lucius Cornelius Sullának alkotmányjogi jelentőségéről azon értekezésemet, a melyet a t. Akadémia előtt fölvashatni szerencsés valék, megjelent Mommsen »Römisches Staatsrecht«-jéből a harmadik kötet első fele: ¹⁾ esemény a szakirodalmi világban, csak hogy nem a Sulla viselt dolgainak, művének és alakjának kritikai méltatására nézve. Fentemlített értekezésem végén rá is utaltam már egy jegyzetben azon érvelés hiányaira, a melylyel Mommsen a maga, korábban ¹⁾ kifejtett, Sulla-elméletét jelen fél kötetében is ápolgatni igyekszik. Főlemlítettem, hogy midőn Mommsen a P. Sulpicius törvényéről, helyesebben plebiscitumáról szólván azt mondja, hogy a szabadosok politikai jogaikat Sulla győzelmei folytán ismét elvesztették — mit dem Siege der Waffen Sulla's verschwanden die ephemeren Errungenschaften der Popularen, ³⁾ ezt épen oly kevésbé képes, sőt még csak meg sem is kísérli igazolni, mint a hogy nem okolja meg azon hypothesisét, a melyben azt állítja, hogy Sulla rendelte el, hogy a senator fia született lovag számba menjen. »Von wem diese Ordnung herrührt, ob Augustus sie vorgefunden oder eingeführt hat, ist nicht überliefert; wir werden sie hienach (!) für Sulla in Anspruch nehmen können, und es passt völlig in seine Constituirung des Gemeinwesens, dass er, die Incompatibilität des Senatsitzes und des Ritterpferdes festhaltend, in dieser Weise die Rittercenturien in die Gewalt des Senats brachte.« ⁴⁾ Ez az egész érvelése Momm-

¹⁾ Römisches Staatsrecht von Theodor Mommsen. III. Bd. I. Abth. Leipzig, Verlag von S. Hirzel, 832 II.

²⁾ »Römische Geschichte« és Römisches Staatsrecht II. Hb. Hsl. ü. »Römische Forschungen« II. Hb.

³⁾ »Röm. Staatsr.« III. 1. 439. I. L. »L. C. Sulla a római alkotmány jog történelmében« című értekezésemet 79. I.

⁴⁾ »Röm. Staatsr.« III. 1. 486. I.

sennek, a melylyel ezen hypothesisét fedezhetni véli. Valóban nagyon gyöngé ezen oktani háttér; kivált ha meggondoljuk, hogy mind az, a mit a nagynevű történetbuvár Sulla állítólagos oligarchikus alkotmánypolitikájának kimutatására fölhoz, egyáltalán nélkülöz minden tételes államjogi alapot a forrásainkban; a legerősebb érvét e részben még a C. Manilius és a P. Clodius törvényhozási vállalatából látszik meríteni: igen, de közelebb vizsgálva a dolgot, kitűnik, hogy C. Manilius néptribun a Sulpicius törvényét a Kr. e. 67-dik évben újíttotta meg, és P. Clodius 8—10 évvel később, vagyis 57-ben Kr. e. igyekezett azt ismét megújíttatni, a libertinusok jogkörének teljes visszaállítása érdekében, és így nem Sullának 78-ban bekövetkezett halála után azonnal, hanem 11 évvel Sulla halála után. Ugyan minő joggal következtetheti ebből azután Mommsen azt, hogy Sulla reactionarius álláspontot foglalt el a libertinusokkal szemben, ugyanazon Sulla, a ki a libertinusokat tömegesen, nem kevesebb, mint vagy 10,000-et saját maga szabadított föl a száműzöttek rabszolgáiból, hogy magának belőlök testőrséget alakíthasson? Hisz Mommsen maga is elismeri, hogy C. Manilius plebiscitumát, a mely Kr. e. 67-ben hozatott, nyomban rá megsemmisítette, a comitiákban egybegyűlt nép; ¹⁾ hisz ezért kellett 8 évvel később P. Clodiusnak ismét előállania a Maniliuséhoz basonló irányú indítványnyal, bár forma szerint rogatio nem is lehetett belőle, ²⁾ mert időközben, e 8 év folyamában, ismét e régi jogrend állott vissza a jogrend tekintetében: ámde, ha ez a régi jogrend visszatérése megtörténhetett ezen 8 év folyamában, mennyivel inkább megtörténhetett ez azon 14 év folyamában, a melyek a Manilius plebiscitumát a Sulla halálától elválasztják, azon 11 év folyamában, a melyekben nem érezvén többé a Sulla hatalmát, sem a Cinna radicalismusának közvetlen hatását, minden oldalról csakhamar fölütötte a fejét Rómában a rendi reactio? Valóban akrisia lenne ily körülmények közt

¹⁾ Mommsen, »Röm. Staatsr.« III. 1. 440. »sofort cassiert.«

²⁾ Ascon. in Mil. 52. ; fuisse inter leges P. Clodi duas ferre propositas, eamquoque, qua libertini, qui non plusquam in tribubus (urbanis IIII.) suffragium ferebant, possent in rusticis quoque tribubus, quae proprie ingenuorum sunt, ferre. Cic. pro Mil. 33., 89.

olybá tüntetni föl a Mommsen hypothesisét, mint történelmi valószínűséget.

Az sem állhat meg a tárgyilagosan eljáró kritika előtt, a mit Mommsen a »senatorius ordo« jogi jelentőségének kifejlődésére nézve oly értelemben szeretne velünk elhitetni mintha Sulla megszüntette volna ugyan az equester ordónak még a Gracchusok kezdeményezéséből származó jogkörét, de annyival inkább igyekezett volna a »senatorius ordo«-t, mint ilyent egészen mereven szembeállítani az állampolgárság nagy tömegével. Ez a műszó »senatorius ordo« Sulla idejében még nem is bír ily államjogi természetű jelentőséggel. Cicerónál és Sallustiusnál fordul elő e kifejezés első ízben ¹⁾ bizonyos hangnyomatékkal; ámde ékkor még az »ordo« egyáltalán nem jelentette azt, hogy a senator neje és agnat utódai harmad-iziglen szintén beletartoznak a senatorius ordóba. Ezt csakis a Lex Julia a város építésének 736-dik évében, tehát pár nemzedékkel Sulla halála után léptette államjogilag érvénybe a minthogy a Digestákban (1., 9., 10., 23., 2., 42., 1.), Paulusnál (Dig. 50., 1., 22., 5.) és Ulpianusnál (13., 1.) e jogalap tüzetesen is megformulázva föltalálható. Cicero és Sallustius korában, tehát jóval Sulla halála után bőven használták még e kifejezést is »ordo iudicum« az Alumba bejegyzett esküdt-birákra vonatkozólag, de csakis oly értelemben, mint a hogy ordónak nevezték az apparitorok, haruspexek, a hajósok és színészek testületét is, ²⁾ tehát nem oly értelemben, mintha mind azoknak, a kiket Cicero vagy Sallustius idejében a »senatorius ordo«-hoz tartozóknak neveztek, feleségei és harmad-iziglen agnat utódai is már mint egy külön, államjogilag érvényesülő rendhez tartoztak volna, mint ennek határozott előjogokkal és kiváltságokkal fölrüházott tagjai. Csakis a Lex Julia, csakis a principatus dömborította ki úgy a senatorius ordo-t, mint az equester ordo-t, mint államjogilag teljes éllel

¹⁾ Cic. pro Cluent. 37., 104.; Sallust. Catil. 17. és m. h.

²⁾ Corp. Inscr. Lat. XIV., 250., 251., 2408.: corporati lenuncularii tabularii auxiliaries Ostienses; adlecti scaenicorum stb. Az »Uterque ordo,« a »senatorius« és az »equester« csakis a principatus idején jő az államjogi műnyelvbe. Velleiusnál (II., 32., 100.) találjuk ennek első nyomait.

kimetsződő rendeket szemben a többi állampolgársággal, nem a Sulla alkotmányjogi hagyatékának alapján, hanem épen ellenkezőleg, azon rendi reactionnak, patriciusi és nobilitariusi reactionnak hagyományaiból vélvén a maga számára erőt méríthetni, a mely reactiont Sulla halála után és még Cicero idejében is, Pompeius velleitásai folytán, ugyancsak a Cinna és Sulla nivelláló alkotmányjogi politikájának utóhatása tartott még mindig ébrenlétben.

A Sulla alkotmányjogi reformjának részlegesen tüzetes kritikai bevilágítása már csak azért is fontos, mert épen e »dictator legibus scribendis ac reipublicae constituendae« államjogi állása és alkotmánypolitikai működése képezik alapvető előkészítését annak, a mit az alkotmánytörténelemben »római császárságnak« szoktunk nevezgetni. Mommsen elismeri, sőt hangsúlyozza ugyan a Sulla szerepének rendkívüli fontosságát: de nem érzi magát indíttatva sem a »Römisches Staatsrecht«-ben,¹⁾ sem a »Römische Geschichte«-ben²⁾ kellő belemélyedéssel kidomborítani akár a Sulla alkotmányjogi s politikai előzményeinek benső történelmi egybefüggését, sem pedig nem vállalkozott, legalább még eddig arra, hogy a monarchiai államforma előkészítő phasisainak szervesen egymásba kapcsolódó fejlődési menetét átnézetileg feltüntesse Sullától egész Nagy-Konstantinig. Minthogy az én értekező seimnek célja Sullára vonatkozólag államformatani háttérrel bír: szükségesnek tartom, mind a két irányban megkíséríteni e hézag betöltését.

Szabadjon tehát mindenekelőtt egy pillantást vetnem azon alkotmánypolitikai mozzanatok benső összefüggésére, a melyek a pártok küzdelmében, a Sulla szerepének történelmi lehetőségéhez vezettek a római államéletben.³⁾

I. Az egyúttal állampolgári jogterjesztésre irányult agrar-mozgalmak genesisise visszanyúlik a Gracchusok korán túl a patriciusok és plebeiusok azon küzdelmeibe, a melyeket csak a Hortensius törvényhozásának sikerült legalább a napi

¹⁾ Röm. Staatsr. II. i. III. ii. hb. »Röm. Gesch.« II. i. h.

²⁾ H. e. Herzog: »Röm. Staatsverfassung.«

³⁾ A »Luc. Corn. Sulla« czimű értekezésben csak futólag utaltam e mozzanatok egynémelyikére 6—11. H.

kérdések fölszínén maradandólag kiegyenlítése; ámde a közföldek fölosztása, a gyarmatalapítás és az állampolgári jognak tervezett kiterjesztése latinokra, esetleg egyéb szövetségesekre nem voltak egyedüli elemei a néppárt programmjának, a mióta Apuleius Saturninus néptribun, Gaius Servilius Glauciával szövetkezve, nagyobb czélokra törekedett, mint a minőkre a hanyatló népszerűségű és nem kevésbé korlátozott tehetségű, mint szülőkörű győzelmes hadvezért, eddigi elbarátját, Gaius Mariust fölhasználhatta volna. Marius kaczerkodott eleget az italiaiakkal; készségesen nyújtott volna ő is — már csak a maga póriai származására való tekintetből is — segédkezet egy oly törvény alkotásához, a mely legalább az italiaiak egy részének római állampolgári jogot és a kelták-lakta roppant földterületek közföldrészeit tervezett fölosztásánál jelentékeny osztályrészt, majd gyarmatalapítási jogot lett volna biztosítandó. Ámde a babérdús hadvezér consul is volt egyúttal, és mint ilyen, nem birhatott lépést tartani az ő radikális barátainak napról napra rohamosabb mérvekben lázongó törekvéseivel. Államcsínyre nem is gondolt még talán ezúttal; de ha gondolt volna is, a Saturninus törvényeihez csatolt¹⁾ clausula, mely a senatus összes tagjait öt nap alatt az új agrartörvényre eskütételre kötelezi vala, oly kelepczébe hozta most Mariust a consult, hogy csak az által menekülhetett meg a népszerűségét végsőképp fenyegető nevétséges szereptől, hogy cserbenhagyta a néppártot és fölajánlotta szolgálatait a senatus pártjának. Tette pedig ezt annyival is nagyobb készséggel, minthogy észrevette, mennyire háttérbe szorítja őt, minden hadvezéri dicsősége daczára is, a nála jóval fiatalabb, nagy tehetségű, magas képzettségű és rendkívüli erélyű tribunnak, Saturninusnak szellemi fölénye. Midőn tehát az italiaiak, nem birva bevárni e szenvedélyes huzavonának a végét, a városba tódultak, hogy ott a vidéki tribusokba becsempészve magokat, ugyancsak a vidéki tribusok valódi állampolgáraival leszavazzák a most conservatív városi tribusokat, s Glaucia senatuspárti ellenjelöltjét a consul-

¹⁾ A Saturninus törvényeihez csatolt clausulát illetőleg I. »Demokratie« című művem sajtó alatt levő II. kötetének jegyzeteit.

választásnál, Memmiust, a néppártiak megrohanják s agyonverik, Saturninust pedig »királylá« vagy »vezérré« kiáltják ki; saját hívei, az italbarát vidéki tribusbeliak, a vagyontalan római értelmiség egyrésze, nemkülönben a városba tódult italiaiak nagy fegyveres erőttől környezve, a Capitoliumba viszik: Marius a consul saját maga áll élére azon rohamoszlopnak, a mely nem annyira az alkotmány védelmére, mint a senatuspárti conservatív érdekek szolgálatában a Saturninus csapatai ellen megkezdi az öldöklő, nyílt útezai harcot, és le is veri a dolgok tervezett új rendjének bajnokait, egy kis hadicsel segélyével, csakhamar szerencsésen, a foglyúl esett Saturninust, a már kikiáltott »királyt« vagy »vezért« pedig megkövezi a tanácsházban. ¹⁾ Tehát már Sulla előtt egy »király« vagy »vezér« — ez utóbbi bizonyára csak azért, mert a »király« cím még mindig gyűlöletes! A »vezér« cím új valami a római alkotmánytörténelemben, a szónak ezen államjogi értelmében: azok, a kik ez új címet kikeresték, csak elődei az alkotmánytörténelemben, de kevésbbé óvatoskodó elődei úgy Sullának és Caesarnak a »dictator legibus scribendis ac reipublicae constituendae« czímén uralkodóknak, és Octavianusnak, a ki a legfőbb hatalmat gyakorolja vala, a nélkül, hogy az ő címei közül akár a »princeps,« akár a »tribuni potestate,« akár az »imperator,« akár a »curator morum,« akár a »Caesar,« akár az »Augustus,« akár a »pater patriae« a legfőbb hatalom gyakorlásának jogczímét magában foglalta volna. Emlékezetre méltó jelenetek, a melyek nagyon is élénk fogékonyságot gerjesztettek nemcsak a legyőzöttekben, de az összes politikai eléggületlenekben, a forradalmi politikának egy hajdan már divatos, de századok óta kialudni látszott irányzata, a néppárti törekvésekből kiemelkedő tyrannis iránt.

Valóban Saturninus néptribunnak ezen államcsinyje jórészt fölbontotta az eddigi pártviszonyokat, teljesen összeveszítette egymással a nagy tőke embereinek pártját a proletariatussal, a mely pedig azt Gaius Gracchus óta egész készséggel szolgálja vala, főleg a magas születés embereinek

¹⁾ Appian. »B. C.« I. 32. ὁ δὲ Σατουρνίνος ἄλλο πλῆθος ἀλίσις ἀπὸ τῶν ἀγροῶν, μετὰ Γλαυκίου καὶ Γαίου Σαυρηίου ταμίου τὸ καπιτώλιον κατέλαβεν, κ. τ. λ. Hsl. ö. Plut. Mar. i. h.

politikai törekvései ellenében; ¹⁾ másfelől meg a vidéki tribusok állampolgáraiban, valamint az italiaiakban is azon áramlatot kezdé megállandósítani, a mely kétségbeesve a gazdasági és jogi helyzet komolyabb javíthatása fölött, míg csak a köztársasági öröklött államrend fönnálland, később az örökös dictaturához, a nagy katonai demagogok aismmetiájához vezetett. Értsük meg jól: Kr. e. 104-ben, tehát négy évvel a Saturninus katastrophája előtt L. Marcius Philippus néptribun odanyilatkozott, hogy nincs összesen kétezer birtokos ember az összes állampolgárzatban — »non esse in civitate duo milia hominum qui rem haberent,« és Philippus néptribun aligha vétett valami nagyot a tényleges számarány ellen: ²⁾ mert ez idő szerint a tőke és a nagybirtok közgazdasági visszahatása, kivált a másik puni háború folytán megállandósult mezőgazdasági válságok által a középbirtokost és kisbirtokost, de meg a kis ipart és kereskedést, és egyáltalán a kisebb ingó vagyont fokról fokra a legnyomasztóbb helyzetbe sodorták, a mely helyzetből a kérdésben forgó négy év alatt bizonyára nem bírhatta a beteg római társadalom a maga sorsát jobbra fordítani. ³⁾ A régi patriciusi maradványok, a nobilitas és a lovagrendi üzér-kapcsolatok annyira fölszították volt ez idő szerint már magokba a közgazdasági fejlődésnek csaknem összes életerejét, hogy csakis a hódító hadjáratok folytán egyre jobban föltorlódó óriási közföldek vagy quasi-közföldek fölosztásából, és a gyarmatalapítás által vélték anyagi jövőjüket biztosíthatni még a társadalom azon rétegei is, a melyek nem szorultak közvetlenül minden léptenyomon arra, hogy éhségöket gabnatörvények kiaknázása által esetről esetre lecsillapíthassák. Igen, de a római, joggal vagy jogtalanul ősrégi családfára, vagy legalább százados ilyenemű előjog élvezetére támaszkodó tribusok városi állampolgári elemei most is arra irányozták összes politikai tevékeny-

¹⁾ Ezen fordulatot sem domborítja ki kellő éllel Mommsen a »Römische Geschichte«-ben, sem Herzog nem méltatja kellőleg, idézett művében.

²⁾ Cicero de offic., II. 73.; hsl. e. Ihering fejtegetéseit a »G. d. R. R.«-ben; Mommsen »R. G.« III. 3—335. l.

³⁾ L. Ihering, i. h.

ségöket, hogy a közföldekben osztozkodást és a gyarmatalapítás jogát jövőre is mint érinthetetlen monopoliumot kizárólag a saját magok számára biztosíthassák, és semmi áron nem akarták ezen, oly hosszú időközön át ép oly lelketlen kényelemmel, mint botorúl gyakorolt monopoliumokat oly fajta elemekkel megosztani, a melyek csakis újabb időben lettek fölvéve a szövetséges népek — a sociusok — sorából a római állampolgárság jogi kötelekébe. E tekintetek hajtották tehát Róma városának majdnem összes közép és alsóbb társadalmi elemeit, úgy szólván az egész városi plebset, a conservatív politika majd e, majd ama pártkapcsolatának táborába — *πλεονεκτούντων δ' ἐν τῇ νόμῳ τῶν Ἰταλιωτῶν ὁ δῆμος ἐδουχέραινε* -- mondja Appianus, ¹⁾ — és midőn Saturninus, élesebben mint Scipio Aemilianus óta bárki más, az italiaiak megállampolgárisítása mellett indította meg újból a küzdelmet: a senatus conservatív többsége, a nobilitás, a lovagrendi üzérek egész nagy érdekkapcsolata, egész bizton számíthattak már arra, hogy az öröklött, köztársasági intézményeknek nem annyira kegyeletes mint kapzsi védelmében rendíthetetlenül melléjük fog sorakozni, a kevésbbé vagyonos értelmiség haladásbarát részének kivételével, az egész városi plebs. Másfelől a vidéki tribusok — korábbi időkből már alantasabb műveltségök folytán is, a pórias conservatív politika letéteményesei — most úgy tűnnek föl Saturninus fölléptekor, mint a tágabb látókörű belpolitika legbuzgóbb előharczosai.

Hogy történhetett ez?

A dolog nagyon egyszerű. Nem az érdekek súlypontja csuszamlott félre: csak a létért való küzdelem erőgyűjtő módozata helyezkedett át az ellentétes oldalra: a vidéki tribusok földműves tömegei nem tarthattak többé sem a patriciusi, sem a plebeiusi nagy birtokkal, de nem is igen tarthattak az újabb keletű nobilitással sem; mert e vidéki földműves tömegeknek éppen azon üzéri elemek sorvasztó igáját kell vala már emberöltők óta elviselniök, a mely üzéri elemekkel bent a városban a hagyományos nagyföldbirtok urai már ekkor úgy gazdaságilag, mint politikailag szoros szövetségre léptek volt. Azután a

¹⁾ Appian. B. C. i. h.

vidéki tribusok állampolgárai szanaszét lévén szórva egy roppant nagy földterületen, itt-ott beékelve virágzó, iparúzó, kereskedő városok magasabb műveltségű lakosai közé, nem azt a mozdulatlanul alantasfokú paraszttömeget jelentették minden izőkben többé, mint a minőt jelent vala a naptárreformtól irtózó conservatív parasztság a decemvirek korában: ép ellenkezőleg, a vidék több pontján keletkeztek már ekkor a szellemi műveltségnek oly gyűpontjai, a melyekben a fölvilágosultságnak szabadabb tér, kevésbbé türelmetlen légkör nyilott volt már,¹⁾ mint a lehető legsötétebb babonával századok óta elválaszthatatlanul egybeforrott conservatív politika nagyhatalmú ősi fészkeben, Rómában. Itt a székvárosban még mindig üldözés tárgyát képezte a szabadgondolkodás valamennyi párt részéről: mert Romulus fideicommissuma kívánta így; ott künn a vidéken, azon roppant nagy földterületen, nem érezték magokat emnyire lekötve az állampolgári erők, sem a hagyományos állampolgári babona iránti hivatalos kegyelet, sem a századok hazug dicsősége által. Érezték, hogy az élet terhe rájuk nézve már-már elviselhetetlenné válik: ott keresték tehát szövetségeseiket, a hol azokat a siker biztos reményében a lehető közelben föltalálhatták, a társnépek-nél, és azon demagogok soraiban, a kik gyökeres reformot ígértek, még ha hadat kellett is volna izenniök a Romulus fideicommissumának, az ősi szent tűz szűklátkörű monopoliumával azonos római város-állameszmének. Ez magyarázhatja csak ki a régi pártkapcsolatok újabb áthelyezkedését, szemben az itáliai kérdéssel. Ebből lehet azonban megérteni azon szerepet is, a melyet kilencz évvel később a kegyes és bölcs Livius Drusus vállalt magára. Saturninus leveretésével megsemmisítették az ő törvényei is, és Sextus Titius kísérletét agrartörvény alkotására 99-ben Kr. e. a senatus most már komolyan figyelemre sem méltatta, hanem egyszerűleg kivégeztette e könnyűvérű kezdeményezőt, a midőn a comitiák által elfogadott javaslatokat megint valamely babonás, államvallási tételben gyökerező állítólagos formahiba czimén megsemmisítette: nem merte a senatus ezen eljárását senki egyet-

¹⁾ Ezt sem domborítja ki kellőleg Mommsen.

len egy szóval sem komolyabb megtámadás tárgyává tenni. ¹⁾ Négy évvel később, Kr. e. 95-ben, tetőpontját érte el a reactio. Crassus és Scaevola consulok törvényt alkottak »ut in suae quisque civitatis ius redigeretur« ²⁾ — ez annyit jelentett, hogy az összes italiaiakat törvény által útasították ki most már Rómából. Ennyire élére lévén állítva a római város-állam-eszme és Italia sok milliónyi népének, de különösen vagy 500,000 társnépi szabad polgár, fegyverforgató szabad polgár életérdekének dualismusa a történelmileg fejlett alkotmányú köztársaságban, a válságnak ez idő szerint okvetetlenül be kellett már következnie. Vagy el kellendett pusztúlnia Italiának, s vele együtt magának a római városi nép legnagyobb részének azon iszonyú nyomás alatt, melyet a tőke és a nagybirtok a fönnálló államintézmények keretén belül szabadon gyakorolhatnak vala rájuk, nem egészen kétezer dúsgazdag embernek — latifundiariusnak és úzérnek — érdekében; vagy pedig szét kellendett bomlania ³⁾ a hagyományos város uralmának a társnépekkel szövetkező vidéki tribusbeli földműves tömegek élethalálharczra törő rohamától. M. Livius Drusus megértette napjainak jelentőségét, és hogy megmentse a római állam jövőjét, ki akarta egyenlíteni egy merőben új, fölvilágosult alkotmánypolitika által az eddigi politikai irányzatokból tekintve, csakugyan engesztelhetetlenül ellentétes érdekeket. Nem a társadalmi kérdések törvényhozási megoldására fektette ő a súlyt első sorban, midőn mint néptribun, Kr. e. 91-ben a maga reformművét megkezdette; ⁴⁾ nem a Tiberius Gracchus útján kívánt haladni ő; magasabb cél lebegett az ő szemei előtt; másfelől nem volt az ő álomképe annyira merész, mint a Saturninusé: józanul számításba vette ő a tényezőket minden oldalról, és csak olyasmi után törekedett mint államférfi, a minek keresztülvitele, adott körülmények közt, a lehetségesség jellegét viselte magán. Livius Drusus is vett ugyan célba társadalmi reformokat; ő is hozott javaslatba gabnatörvényt, pénzverési reformot, gyar-

¹⁾ L. Demokratie II. jegyz.

²⁾ Ascön. p. 67. Hsl. e. Mommsen i. h. és Herzog I. 490. I.

³⁾ Mommsen Röm. Gesch. II. i. h.

⁴⁾ L. Demokr. II. jegyz.

mattörvényt, sőt javaslatba hozta a még Italiában és Siciliában találtató közföldek fölosztását is a nép számára: 1) ámde nem végcélül lebegett előtte mind e javaslatainak elfogadása, hanem csak eszközül fogott volna szolgálni neki arra, hogy megnyerhesse a különböző pártárgyalatokat az ő alkotmánypolitikai tervének keresztülvitelére. Livius Drusus egyfelől új, üde életerőt, s nagyobb, félreérthetetlenül vezető szerepre hivatott államjogi állást akart szerezni a senatusnak szemben a comitiákkal; másfelől pedig föl akarta vétetni az összes italiaiakat a római állampolgárság kötelékébe. 2) Hogy megerősítse a senatus jogkörét, és fölfrissítse annak szervezetét kellőleg életképes elemekkel, Livius Drusus törvényt kívánt alkottatni, a melynek alapján a senatus ismét vissza lett volna helyezettendő a maga teljes bíraskodási jogkörébe, de az esküdtbírák névsorának megállapításánál a lovagrendből is lettek volna a senatorokéval hasonló számú tagok választandók. Korszerű reformeszmé volt: mert általános volt a panasz az eddigi, kizárólag a lovagrendből vett esküdtbírák lelketlen eljárása fölött; 3) magok is már, családi hagyományaiknál fogva üzletemberek, nyíltan állottak szembe a közszeméremézzel, valahányszor csak belejátszott valamikép a lovagrendiek üzleti összeköttetéseinek messze elágazó szennyes solidaritásába azon peres ügy, a mely épen a bíróság elé került, vagy az ő előzetesen ismert részrehajlásukra való tekintettel mesterkéltnél még oda fejlesztetett, hogy eléjük hurczoltathassék. Csak imént ítéltek el a tiszta kezű P. Rutilius Rufust, a volt consult, szemlátomást csak azért, mert ez a derék főhivatalnok a maga hatósági körében holmi lovagrendi és ezekkel szövevényes üzerek becstelen üzemeit ugyancsak vasszigorral vette üldözőbe. 4) Hogy tehát jövőre az ily esküdtbírói visszaélések lehetőleg megtorolthassá-

1) Appian. I. 36. — Flor. III. 17. — Plin. Nat. Hist. XXXIII. 46. — Hsl. ö. Mommsen, Röm. Gesch. II. i. h. — Herzog, Gesch. und Syst. d. Röm. Staatsverfass. I. 488. s köv. II.

2) U. o.

3) U. o.

4) Liv. Ep. 70. — Dio Cass. Frgm. Diod. XXXVII. 5.; Cic. de Orat. I. 227. s köv. I.

nak, Livius Drusus egy tüzetes cikkelyt iktatott a megvesztegetett bírák megfenyítésének könnyű szerrel lehetővé tételére, másfelől azonban oly formulához igyekezett kötni az esküdtbírák főntemlített kettős névjegyzékének egybeállítását, hogy a selejtes elemek az esküdtbírói állástól lehetőleg távol tartathassanak. A senatus többsége hajlandó volt támogatni Livius Drusus javaslatát; mellette szólaltak föl Aemilius Scaurus és a híres jogtudós Scaevola is:¹⁾ de miután Livius Drusus e törvényjavaslatát csakis elválaszthatatlanul junctim kívánta tárgyalatni az ő közföldre vonatkozó törvényjavaslatával és gabnatörvényjavaslatával, a senatus többsége pedig sem a közföldre fölosztásába, sem ily gabnatörvény alkotásába — nemcsak saját conservatív elvi álláspontjánál, hanem már személyes vagy családi, szóval magán érdekeinél fogva is — vonakodott: hasztalan szavazták meg a Livius Drusus néptribun junctim javaslatait a comitiák: a senatus többsége már most a lovagrendi üzérek nem kevésbé eszes, mint befolyásos ügynöke, Philippus consul pártjára állott és érvénytelennek nyilvánította a comitiák határozatait, és ugyan azon jellemző megokolással, hogy az ily junctim tárgyalás a csak imént alkotott Lex Caecilia Didiába ütközik, és hogy Philippus consul az ő auguri minőségében oly jeleket vett észre az égen, a melyek alatt nem lett volna szabad a népnek határozatot hoznia.²⁾ Livius Drusus nem élt ez ellen az intercessio jogával, a mely jog pedig őt mint néptribun megillette vala; az a Lex Caecilia Didia, a mely alól dispensatíót kellett volna kérnie a senatustól, csakugyan érvényben volt még, de ő ezen dispensatio kérését is elmulasztotta:³⁾ mindez az alkotmányellenes eljárás bélyegét süti a különben oly nemeslelkű Livius Drusus korszerű kezdeményezésére. Az augur szemforgató hivatkozása égi jelekre, a melyeket senki nem látott, egyértelmű volt ugyan a legbambább babonahit galád járszalagon vezetésével: ámde, ha az ily auguri szemfényvesztő beavatkozás joga még mindig lényeges részét teszi vala a köztársaság államjogának — lehet-e ily körülmé-

¹⁾ U. o.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o.

nyek közt, lehet-e alkotmánysértéssel vádolni ezt a durva, ezt a rövidlátó önzést, mely a lovagrendi üzerekkel szövetezett senatorok szavazatában nyilatkozik vala?

A comitiák nem tágitottak; daczára a senatus érvénytelenítő határozatának, megszavazták most a végrehajtási intézkedéseket is a Livius Drusus elfogadott javaslatai számára. ¹⁾ A harc a senatus és a nép közt bizonyára kitör, ha az optimatok le nem szuratják bérencz gyilkosok által Livius Drusust a saját házának előcsarnokában. A nép nemeslelkű tribunja kileheli lelkét és vele sirba száll az ő törvényhozása; sőt megsemmisül az ő éltének kialudtával azon merész álmkép is, melyet magoknak a társnépek, a sociusok, a római állampolgári jog tömeges elnyerhetésére, s ez alapon Italia gyökeres állami regeneratiójára nézve alkotnak vala. ²⁾ Körülbelül vagy negyedfélszázezerre ment ez idő szerint az összes római állampolgárok száma az egész római birodalomban. Az italiai szabadlakosok — italici, — a kiknek Livius Drusus római állampolgári jogot ígért, ezen italiaiak száma azonban meghaladta ³⁾ a félmilliót.

Ha életben marad Livius Drusus, talán még keresztülviszi az italiaiak megállampolgárisítását. Úgy, de ez esetben hova leendett ezen félmillió új római állampolgárral azután a hagyományok eddigi letéteményeseinek, a patriciusi maradványoknak, a nobilitásnak, a lovagi rendnek döntő befolyása ama százados nagy érdekközösségben, melyet az ősök kegyeletével üzérkedő legenda, a »Romulus fideicommissumá«-nak nevezget vala? — Még a Drususnak saját pártjában is meghökkent e gondolattól az a bizonyos »jól fegyvelmezett önzés,« a melyet Ithering oly találólag nevez a római géniusz egyik legjellegzőbb vonásának: csak a plebs egyrésze, csak az üzérvilágtól távol álló, csekély számú fölvilágosult értelmiség volt hajlandó Livius Drususnak e javaslatát is támogatni magában Rómában: odakünn azonban — eltekintve a latinoktól — úgy szólván egész Italia. Igen; híre járt Rómában, hogy az italicusok már ezidétt szörnyű pártszövetezetté tömörül-

¹⁾ Demokr. II. jegyz.

²⁾ U. o.

³⁾ U. o.

tek, pártszövetkezetté, a melynek tagjai megesküvének, nemcsak arra, hogy hazájokul fogják tekinteni Rómát, de egyúttal arra is, hogy mindenha jóltevőjökül fogják tekinteni Livius Drusust.

Ez természetesen csak annyit jelenthetett hagyományos római fölfogás szerint, hogy Livius Drusus csak azért akar az italiaiak államjogi helyzetén törvényhozás útján segíteni hogy azután, ha egyszer föl lesznek majd avatva az italiaiak százezrei római állampolgárokká, ezen új állampolgárok sok százezernyi tömegének segítségével fölküzdhesse magát az államhatalom élére, kényurúl vethesse föl magát egy egész másneművé alakulandott nagy állam fölé, letiporva a quiriteket, letiporva magát a Romulus fideicommissumát és az összes szent tyúkokat, meg mindazon húsos fazekakat, a melyek a conservatív római fölfogás szerint az eddigi római állampolgárok Laresseihez és Penateseihez oly elválaszthatatlanul oda tapadnak vala.

Livius Drusus tehát kimondotta e világra szóló nagy reformeszmét, a mely, ha most békés, törvényhozási úton tettet ölthet, Róma jövőjének s vele valószínűleg Európa jövőjének egészen más alakot kölcsönözhet vala, szerencsés körülmények közt, a maga majdani természetes fejlődésében; igen, Livius Drusus kimondotta az eszmét: de a szűklátókörű hagyományos római önzés megrettent ezen gondolattól. A conservatív érdekek solidaritása meg is találta csakhamar a maga gyakorlatias, hazamentő pártpolitikusait, a kik leszavazták Livius Drusust, és mert nagyon is észrevették, hogy a jövő évre megejtett néptribuni választásoknál az italbarátok rít kisebbségben maradtak, a conservatív római pártpolitikusok a meggyilkolt nemeslelkű tribun teteme fölött, még egy oly törvényhozási actusra is engedik most magokat ragadtatni, a melynek jelentőségét a conservatív állambölcsek a magok szellemi korlátoltságában távolról sem sejtették még ugyan, de a mely törvényhozási actus később, az idők folyamában, a legveszélyesebb praecedensül szolgált a szabadság letiprására vállalkozó nagy katonai demagokok érdekében.

A »Lex Varia de maiestate«-t értem, ¹⁾ azon törvényt,

¹⁾ H. ö. Mommsen, Röm. Gesch. II., ii. ph.

melyet a lovagi rend bérencze, L. Varius hozott javaslatba, ¹⁾ és a mely a római köztársaság örök szegényére — nyomban érvényre is emeltetett. E törvény alapján azután meg is indult a hajsza mind azok ellen, a kik az italiaiak megállampolgárisítása mellett, bármennyire békés, alkotmányos szellemenben is, buzgólkodni merészelnék vala. Még Scaurus, az elismert jogtudós és politikai tekintély sem kerülhette el az üldöztetést: a conservatív állambölcsesség meg akarta semmisíteni ezt az egész nagy és korszerű mozgalmat: mintha teljesen megfeledezett volna mind azon ünnepélyes ígéretekről, a melyek e részben római részről a veszély pillanataiban már anyiszor tétettek volt!

»Mors Drusi iam pridem tumescens bellum excitavit Italicum,« mondja Vellejus, ²⁾ és csakugyan ki is tört Livius Drusus halálával, nyomban, a szövetséges népekkel a háború. Az emberi szabadság szempontjából tekintve, Italia népeinek ezen fölkelése a hódító Róma ellen a szó teljes értelmében megérdemli a függetlenségi harcz nevet, sőt higgadt tárgyilagossággal tekintve, a »sociusok« szervezkedése a piceniek által lakott északi tájaktól le egész Apuliáig, egy nagy szövetséges társasággá, megérdemli, hogy az alkotmánytörténelem gondolkodó buvárai olybá tekintsék a gögös Róma társnépeinek ezen alkotmányozási műveletét, mint határozott haladást az alkotmánypolitikában, szemben a Romulus fideicommissumának százados nagy hazugságán nyugvó városállam szervezetének immár minden irányban nyomasztóvá vált

¹⁾ Cic. Cornel. Ascon. 79.; Appian. I. 37.; Valer. Maxim. VIII. 6., 4.; Asconiusnál (22.): »ut quaereretur de iis, quorum ope, consiliove socii contra populum Romanum arma sumpsissent.«

²⁾ Vell. II. 15. — Cic. Nat. Deor. III. 33. — Hsl. ö. Bemmelen, De M. Livii Drusis patre et filio tribunis plebis 1827. — Ahrens, M. Livius Drusus, der Volkstribun des Jahres 663—1835. Corp. Inscr. Lat. I. p. 189—192. — Klebs, De scriptoribus aetatis Sullanae, 1876. — Peter, Histor. Rom. Ergm. I. p. CCLXXVI. és 195. kv. II. — Kiene, der röm. Bundesgenossenkrieg, 1845. — Lau, L. Corn. Sulla, 1855. — Farrisus Jul. Victorinál, Ars rhetor. 51. — Mérimée, Études sur l'hist. Romaine I. Guerre sociale, 1844. — Kampe, Jo Jahrb. XLVI., 1846. Hsl. ö. Herzog G. u. S. Röm. Staatsverf. I. ii. hh. — Hsl. e. Mommsen, Röm. Gesch. és Ihne, Röm. Gesch. ii. hh.

tarthatatlanságával. Romulus ős városa ezidétt már egy egész világbirodalmat hajtott volt többé-kevésbé türhetetlen igényjába; meghagyta ugyan számos levert nép városának az önkormányzatát a helyhatósági ügykörökben: ámde a souverain államhatalmat e sokszázfélékép tagolt és sokszázfélékép fokozott közületek sok milliónyi ú. n. szabadlakója fölött utóvégre mégis csak az a néhány száz római senator és az a néhány ezer római állampolgár gyakorolta, a ki Rómában lakott, vagy legalább is oly közel lakott Rómához, hogy a csakis Rómában gyülekező comitiákra egész kényelemmel el-ellátogathatott. A képviseleti rendszert a római alkotmányjog nem ismerte; Valerius Poplicolától le egész a sociusok szervezkedéséig nem akadt egyetlen egy római államférfi, a kinek csak valaha is megvillant volna az agyában a népképviselet eszméje, és így Róma Európa, Ázsia és Afrika jórésze fölött uralkodhatott már ugyan, de azért még mindig nem birt kibontakozni a maga hagyományos, botor város-állami jellegéből. Most az Italiában lakó sociusok tettek első ízben öntudatlanul is kísérletet a képviseleti eszmével. Livius negyvenkettedik könyvéből és Gellius tizedik könyvéből láthatjuk némi nyomait még azon szenvedéseknek, a melyek Róma fenntartóságából e társnépekre áradtak volt: nem csoda, ha most, látva, hogy mikép bánnak az ő szószólóikkal Rómában, marsiak, marrucínok, paelligniek, vetirok, picentiek, frentanok, hirpinok és lucanok tömegesen fegyvert ragadnak Róma ellen, és lerázva legalább egy pillanatra — nagyobbmértvű római haderő távollétében — a rabigát, egy új, szövetséges államot alkotnak »Italia« név alatt, Corfiniummal — melyet Italicának neveznek vala el — mint szövetséges fővárossal. Consult, még pedig kettőt, és 12 praetort választanak római mintára: de már a senatust korántsem római mintára alakítják meg, hanem legalább első ízben képviseleti alapon, az új szövetséges állam kötelékébe tartozó népek képviselőiből.

Kiene is fölismeri itt »den Anfang einer wirklichen Repraesentativverfassung,«¹⁾ — Mommsen határozottan ta-

¹⁾ Kiene, 190. I. Hsl. ö. Mommsen, Röm. Gesch. II. 230. Herzog I. 494. I.

gadja a képviseleti eszmét, de álláspontját nem is kíséri meg közelebről igazolni; legfőlebb annyit mond, hogy nincs sehol a forrásokban fölemlítve, hogy a Confiniumban székelő senatus tagjai az egyes községek deputatusai lettek volna, ¹⁾ és azután Diodorosra, ²⁾ Strabonra ³⁾ hivatkozik, mint a kiknek szavaiból az tűnnék ki, hogy az italiaiak szövetséges köztársaságának ezen 500 tagból álló senatusa csakis a római ősenatus mintájára lett volna alakítva. Igen, de hát elég súlylyal birhatnak-e a különben oly gyakran megbízhatatlan Diodorosnak azon általánosságban odavetett szavai, hogy κατά μίμησιν τῆς Ῥωμαϊκῆς καὶ ἐκ παλαιῶν τάξεως? És mit mond Strabon? Vajjon kimerítőleg akar-e valóban tudós és élelmű geograph az italiai szövetséges köztársaság alkotmánya felől nyilatkozni? Ilyesmi nem is juthat eszébe a maga geographiai munkájában az érdemes apameai írónak, a ki sokkal későbbben élt, semhogy hiteles forrásokból egészen kimerítő fogalmat alkothatott volna magának, ezen Róma ellenfegyvert ragadott, s Róma által csakhamar le is vert népek szövetséges alkotmányának egyes részletei felől. Egyébiránt Strabon csak annyit mond, hogy a consulokat és praetorokat kézfölemeléssel — azaz nem sorshuzás útján — választották — χειροτονεῖν ὀπάτους καὶ στρατηγούς, — a mi által még épen nincs igazolva, hogy Strabon határozottan azt akarta volna mondani, hogy csakis holmi confiniumi, legendailag megdicőült családfajú patres conscriptik vagy quiritek lettek volna hivatva az italiai szövetség két consulát és tizenkét praetorát választani. Másfelől Mommsen feledni látszik, hogy itt egy szövetséges köztársaság senatusának első izben egybeállításáról volt szó; oly frigy-államról, vagy, ha tetszik, tán oly confederatióról, a melyet a legkülönbözőbb, egymástól távol lakó, részint latin, részint osk nyelveken beszélő népek képeztek, s a melyek — mint e szövetség érmeiből, ezüst pénzeiből még ma is látható — oly szíviósan ragaszkodtak saját egyéniségökhöz még e szövetség keretén belül is, hogy a latin nyelv mellett az

¹⁾ Röm. Gesch. II. 230 : »dass die Senatoren von Rechtswegen von den Gemeinden deputirt werden sollen, ist nirgends überliefert.«

²⁾ Diod. XXXVII. 2.

³⁾ Strab. V. 4., 2.

osk nyelv hivatalos használatát is föntartották a maga államjogi érvényében, sőt az osk nyelv és a latin nyelv uralmának földiratilag megfelelő két külön területet állítottak föl a szövetséges köztársaságban, mindegyik területnek élére egy-egy *consul* és *hat-hat praetor* állítván, csakhogy az egyes részeknek, a latin vagy az osk használatában nyilatkozó egyénisége valamikép csorbát ne szenvedjen.

Hogy lenne tehát képzelhető, hogy mind e népek most egyszerűen nagy hirtelen lemondottak volna arról, hogy a szövetség *senatus*ában, a melyben tömegesen részint az 500-ban megállapított tagszám, részint a nagy távolság miatt meg nem jelenhettek, a magok speciális nemzeti és állami érdekeit saját megbizottaik által képviseltessék, és egyszerűen belenyugodtak volna abba, hogy az az 500 szövetségi senator ott a *paeligni* kis városkában, *Corfinium*ban, mindmegannyi benszülött ősi családfájú *patricius*féle előkelősége legyen kizárólag ezen most hirtelen kiszemelt szövetségi székvárosnak, a mely annyi nemzettel szemben különben semmi tekintetben sem tarthatott amúgy sem igényt arra, hogy a szó antik értelmében előhelynek tekintessék, holott hajdan és még ezidétt is, Róma egyéb meghódított népei fölött nem mint szövetséges székváros, de mint vallásos jogalapban gyökerező előhely gyakorolta tényleg a maga uralmát? A *paeligniek* városa volt *Corfinium*: úgy de a *paeligniek* nem hódították meg sem a *picentieket*, sem a *marsiakat*, sem a *sannitokat*, sem a *lucanokat* vagy *apuliaiakat*; mind e népek hatalmasabbak voltak a *Corfiniumot* lakó *paelignieknél*, és mint ilyenek, mint hatalmasabbak léptek szövetségre most az utóbbiakkal: lehet-e tehát józanul azt gondolni, hogy mind e hatalmasabb népek lemondottak a szövetség *senatus*ában, ha nem közvetlen, hát közvetett úton küldöttek, azaz képviselők általi részvétel jogáról a náluk sokkal jelentéktelenebb, *Corfiniumot* lakó *paeligniek* kedvéért?

Egyébiránt maga *Mommsen* is érzi az ő merev tagadásának tarthatatlanságát, midőn azt mondja, hogy »*man wird bei der ersten Zusammensetzung natürlich (!) für eine einigermassen gleichmässige Vertretung (!) der insurgirten Städte*

gesorgt haben,» ¹⁾ tehát Mommsen maga sem bírja elképzelni másképp e szövetséges köztársaság 500 tagból álló senatusának első izbeli egybeállítását, mint képviseleti alapon: hogy állíthatja tehát mégis e helyütt oly határozottan Mommsen, hogy csakis római mintára szervezett és gyülekezeten alapult ez az egész szövetséges köztársasági alkotmány? »Eine Stadtordnung statt einer Staatsconstitution mit Urversammlungen von gleicher Unbehülflichkeit und Nichtigkeit, wie die römischen Comitien es waren, mit einem regierenden Collegium, das dieselben Elemente der Oligarchie in sich trug, wie der römische Staat.« Valóban csodálkozom, hogy Mommsen nem veszi itt észre az ellenmondást. Azután az sem áll, a mit Mommsen e nézetének némi fedezésére — hogy ne mondjam igazolására — hallat: hogy t. i. a confiniumi polgárjogot terjesztette volna ki ez a szövetséges köztársaság alkotmánya az összes szövetséges népek összes községeinek minden szabad lakójára. »Durch eine reine Legalfiction die Bewohner der Halbinsel zu Bürgern dieser neuen Hauptstadt (tehát mégis »Hauptstadt« és nem »Vorort«) wurden. ²⁾ Már Kiene állást foglalt az ily állításokkal szemben; és Herzog is nagyon helyesen jegyzi meg, hogy Corfinium megszűnt Corfinium lenni az ily szövetséges köztársaság államjogi nyelvén, midőn ez életbe lépett és e nevet nyerte »Italica,« nem pedig ezt, hogy »Italia,« — mint a hogy Mommsen sejtetni szeretné. — »Italia,« helyesen hangsúlyozza Herzog, az egész szövetséges köztársaság államjogi neve lön: ha tehát következtetések akarunk maradni a kritikában, akkor forrásaink alapján tovább kell mennünk Herzognál: szemben Mommsen igazolhatatlan állításával egyenesen azt kell mondanunk, hogy nem a corfiniumi városi polgárjog lön kiterjesztve az új szövetséges köztársaság alkotmányozása által e szövetséges köztársaság összes szabad lakóira, hanem az egész új szövetséges köztársaságnak Itáliának, állampolgári joga lön most proclamálva ezen egész új szövetséges köztársaság összes szabad lakói számára; vagy ha már egy ily, az

¹⁾ Röm. Gesch. II. 231. l. Hsl. ö. Herzog i. h.

²⁾ Mommsen és Herzog ii. hh.

³⁾ Mommsen és Herzog u. o.

ódon világra nézve csaknem merőben új fogalom magaslatáig nem merjük fölvenni érvelésünket: akkor constatálnunk kell, hogy még az esetre is, ha csak az »Italica« város-állam polgárjoga lett volna is az egész félsziget szabad lakóira most kiterjesztve: ez már mindenesetre többet jelentett volna magában véve is, mint a corfiniumi polgárjognak, mint ilyenek kiterjesztése: mert míg Corfinium csakis egy kis félreeső néptörzs előhelyét jelentette: »Italica« már egy nagy szövetséges köztársaságnak államjogilag szervezett székvárosa volt.

Mindent egybefoglalva, azt mondhatjuk tehát, hogy Sullát mindenesetre ezen corfiniumi alkotmányozás mozzanatai már jókorán gondolkodóba ejthették oly irányban, a mely előttünk egészen más háttért kölcsönöz azon alkotmányjogi rendelkezésének, hogy a senatus 300 új tagja fölött a comitiákat leszavaztatta, mint a hogy ezt Mommsen magyarázni hajlandó.¹⁾

II. Vizsgáljuk már most, minő phasisokon ment keresztül az az államformatani valami, a mit a történetírók római császárságnak szoktak nevezni Sulla »legibus scribendis ac reipublicae« dictatorsága óta le egész azon időpontig, a melyben ez a császárság csakugyan azzá vált, a minék azt az államtudományi kritika szemüvegén át egész Nagy Konstantin előtt csakugyan nem lehet fölismerni, t. i. monarchiává.

Azt mondhatjuk ugyanis, hogy Octavianus Augustus ép oly kevéssé volt még monarchiai államfő, mint a hogy nem volt monarchiai államfő a szó szoros értelmében maga Julius Caesar. Igaz ugyan, hogy a közönséges fölfogás Augustustól számítja még ma is a római császárság epocháját: ámde forrásainkat államtudományi kritikára méltatva, be fogjuk látni, hogy ez merőben téves fölfogás.

Valóban közelebből véve szemügyre mind azon hatalmak államjogi jelentőségét, a melyeket Octavian az actiumi győzelem óta egymásután magára ruháztat, és szemügyre véve azon eszközöket, utakat és módokat, a melyek által ő Octavian, ezen hatalmakat gyakorolja vala, be kell csakhamar vallanunk, hogy eltekintve az öröklés-, illetőleg az utód-

¹⁾ L. említett, »Luc. Corn. Sulla a római alkotmányjog történelmében« című értekezésemet, 32. s kv. ll.

nevezéstől, Octavianus Augustus az actiumi győzelemtől le egész haláláig soha, egy pillanatig sem állott még csak oly közel sem egy monarchiai államfő felségi jogköréhez, mint a hogy közel állott ahhoz életfogytiglan való dictatorsága alatt Julius Caesar.

Nem azon tizenegy napi dictatorságát értem, a melyre a 49-dik év augusztus 31-dikén vagy Guiraud számítása szerint október 15-dikén nevezette ki magát Lepidus praetor által, tehát alkotmányellenes módon, habár Lepidus praetort e dictator-nevezésre a tributa comitiák tüzetes határozata hatalmazta is föl; nem ezen dictatorságát értem Caesarnak, ám-bár elismerem, hogy a hitelügy rendezésére vonatkozó törvény kibocsátása, mint Mommsen helyesen megjegyzi, már ezen rövid éltű dictatorságát is inkább a Sulla-féle »dictator legibus scribendis ac reipublicae constituendae« jogkörével látszik rokonságba hozni, mint a második púni háború előtt dívott, történelmi fejlődésű dictatorsággal.¹⁾ Nem is azon teljhatalomra czélzok, a melyet Dion szerint ezen 11 napi dictatorságról lemondása után szavaztatott meg magának Caesar állítólag a senatus által, tekintettel tán az év hátralevő részére és a jövő évre vállalandó consulságot illetőleg.²⁾ Nem ezen állítólagos teljhatalomra czélzok, melynek igazolására sem magánál Caesarnál, sem Cicerónál nem találjuk fölemlítve az illető senatusconsultumot, — oly kérdés, melyet egyébiránt Mommsen és Herzog buvárlatai mind e pillanatig homályban hagytak. Sőt még Caesarnak azon különböző dictatorságait sem óhajtom párhuzamba vonni az Octavianus államjogi állásával, a mely dictatorságokat Caesar a Kr. e. 48-dik évtől a Kr. e. 44-dik évig viselt: mert Caesarnak ezen dictatorsága, helyesebben ezen egymásután viselt dictatorságai is csak bizonyos számú évekre vagy legalább bizonyos

¹⁾ Caes. Bell. Civ. III. 1. 2.; Fast. Capit. 49. év. Caes. Bell. Civ. II. 21., 5. — Mommsen Corp. Inscr. Lat. I. 451—53. — Mommsen »R. Staatsr.« II. 1. 663. kv. 11.

²⁾ Dio Cass. XLI. 36: τὴν δύναμιν τὸ τε ἔργον αὐτῆς καὶ πάντο ἀεὶ διὰ χειρὸς ἔσχεν· τῆ τε γὰρ παρὰ τῶν ὅπλων ἰσχύει ἔχρηστο, καὶ προσέτι καὶ ἐξουσίαν ἔννομον δῆτινα παρὰ τῆς ἐκεῖ βουλῆς προσέλαβεν πάντα γὰρ μετ' ἀδείας ὅσα ἂν βουλήθη πράττειν οἱ ἐπετρέπη.

időhuzamra szólottak, megfelelőleg a törvény, az őt dictatorrá avató illetékességi törvény által eléje tűzött magasztos czélnak, és később Kr. e. 45-ben határozottan egy-egy évre szóló főhivatalul ruháztatott rá megint a dictatorság a régi albai dictatorság mintájára. Caesar 44 elején mondott le ezen egy-egy évre szóló, bár törvényszerű szakadatlan megújítás folytán egyfolytában négy évén át viselt dictatorságáról, és ugyancsak a Kr. e. 44-dik év elején az életfogytiglan való dictatorsággal ruháztatta föl magát. Cicero Philippica«-iból¹⁾ kitűnik, hogy ugyancsak február 15-dikén 44-ben már Caesar mint életfogytára nevezett dictator gyakorolta a legfőbb hatalmat, a mi egyébiránt teljesen egybevág a capitolini »Fasti« egyik legújabbán fölfedezett töredékének tanúságtételével és Josephus hiradása ezen tanúságtétellel szintén megegyeztethető. E szerint Caesar, ki már Alexandriában léte alkalmával fölruháztatta magát a tribunicia potestassal, a Kr. e. 48-tól 44-ig terjedő négy év folyamában óriási mérvekben központosítva tartotta ugyan már kezében, és ugyan törvény alapján mint dictator legibus scribendis ac reipublicae constituendae a legfőbb hatalmat: ámde a mandatum, melyet e részben neki a törvény adott, mégis csak ideiglenes volt, és a ki ily alapon gyakorolja csupán egy-egy évre a legfőbb hatalmat, az monarchiai államfőnek azért még épen nem nevezhető, jóllehet a tribunicia potestas, melyet magának Caesar megszavaztat vala, számára még a dictatori mandatum megszűnése utáni időkre is a saját személyének sérthetlenségét biztosította volt.

Egészen más természetű volt azonban Caesar államjogi állása a Kr. e. 44-dik évi február 15-dikén, sőt már ezen évi január havában: ekkor már az életfogytiglan való dictatorságot de legibus scribendis ac reipublicae constituendae egyesítette a saját személyében az életfogytiglan való tribunicia potestassal — iszonyú jogkör és hatalomkör Rómában és az egész római birodalomban, teljesen törvényszerű alapokon! Mint dictator legibus scribendis ac reipublicae constituendae korlátlanul gyakorolhatta nemcsak a végrehajtó és a birói hatalmat, s

¹⁾ Cic. Philipp. II. 34., 87.

nemcsak a törvényhozó hatalmat az öröklött alkotmányjog keretén belül: de gyakorolhatta mind ezeken kívül még az alkotmányozó hatalmat, az egész államszervezet, s az egész haderő élén, mely fölött most már nemcsak mint imádott, diadalmas hadvezér parancsnokolt tényleg, de a törvény rendeleténél fogva is, ugyancsak mint az életfogytig tartó dictatorság letéteményese, formszerint fölvavatott letéteményese, a ki a ráruházott tribunicia potestasnál fogva személyére nézve sérthetetlen, mint a nép elmozdíthatatlan szószólója, mint a nép akarátának feleletre nem vonható megszemélyesítője. Caesar akkor 44-ben, február 15-dikén, már többé nem magistratus volt, hanem souverain jogokat életfogytig gyakorló; és feleletre nem vonható, sérthetetlen államfő. Ahhoz, hogy a szó szoros értelmében monarchiai államfővé legyen: csak egy hiányzott még, a felségi jogkörnek azon eleme, a mely öröklési alapra lett volna fektetendő, halála után, törvényszerűleg az általa gyakorolt hatalmak összességét, vagyis a legfőbb hatalmat, mint ilyent. Csakis ezen elem hiányzott még Caesar ledöfése előtt egy hónappal az ő felségi jogköréből, arra nézve, hogy monarchiai államfőül lett volna tekinthető. Ezt azonban nem érthette el. Oda tették a szobrát a királyok, az istenek szobrai mellé; oltárokat, templomokat emeltek az ő istenségének, még törvényt is alkotott az előtte porba omló nép, törvényt, a mely Róma minden hajadónát, minden férjezett hölgyét az ő vágyainak rendelkezésére bocsátja vala: ámde azt a jogot, hogy ő saját *magának*, vagy akár egy consul, akár a comitiák, akár a senatus, vagy bárki más *neki* még az ő életében az általa gyakorolt legfőbb hatalom örökösül jogutódot állíthasson, ezt a jogot nem bírta elérni a maga csodás szárnyaltában, még ez idő szerint Rómában, még az ő vakmerő csillagzata sem! És épen ezért nem volt ő még államtudományilag szólva, monarchiai államfő, s Róma épen ezért nem volt még ez idő szerint monarchia.¹⁾

Ne vezessen félre bennünket a senatus azon határozata, a mely elrendeli vala, hogy ez a czim »imperator« minden hagyományos szokás ellenére az ő nevének ne utána, de eléje

¹⁾ »Demokr.« II. jegyz.

tétessék, és hogy ez a cím, ez a neve elé tűzött »imperator« átszálljon az ő törvényes férfi sarjadékaira, illetőleg azon jogutódára, a kit fiává, magánjogi örökösévé volt fogadandó. Ez az »imperator« cím Caesar idejében távolról sem jelentett még olyasmit, a mi csakis valamely monarchiai államformának lehetett volna kizárólagos vonása. Ez a cím, hogy »imperator« Caesar idejében csakis azt jelentette, hogy diadalmas hadvezér, a kit ilyenül mint győzött szoknak vala a legiók a csatatéren már az idősebb afrikai Scipio óta, közvetlenül a kivivott diadal után harsányhangon üdvözölni és egészen a triumphus megtartásáig folyton ekkép is címezgetni. Saját-szerű katonai diszrangjelző volt e cím »imperator« a Caesar idejében még, semmi egyéb; s elannyira nem rejlett benne semmiféle vonatkozás egy vagy más államfői attributumra, hogy egyazon időben többen is elnyerhették, és tényleg el is nyerték ezen diszrangjelző katonai czimet; így többek közt elnyerte azt Ciliciába érkezte után még az ugyan-csak nem katonás természetű könyvmoly, Cicero is. Ha tehát hozott is a senatus oly határozatot, a melynek értelmében a Caesar adoptívfia Caesar magánvagyonán kívül még e katonai diszrangjelző »imperator« czimnek a saját neve előtt viselhetési jogát is volt öröklendő: a senatus ezen határozata még épen oly kevésbé involvált magában trónöröklési intézkedés megtételére czélzó törvényhozási kísérletet, ¹⁾ mint a hogy nem involválna Délamerika vagy Középamerika valamelyik köztársaságában ma, ha a törvényhozótestület azt határozná, hogy egyik vagy másik tábornok, az ő győzelmei jutalmául ezt a czimet, hogy »diadalmas hadvezér« vagy pl. ezt, hogy »Conquistador« a neve előtt viselhesse, illetőleg fiutódára is átszállíthassa.

Ugyanez áll a »parens patriae« diszjelzőre nézve is. Ez a diszjelző, hogy a »haza atyja« nagyon monarchiailag hangzik ugyan manapság; de már jóval Caesar kora előtt, már a köztársaság virágzásának idejében is, alkalmazták Rómában e diszjelzőt egy vagy más rendkívüli érdemekkel tündöklő állampolgár kitüntetésére; nem involvált az magában semmiféle jogot, még kevésbé oly előjogokat, a melyek csakis felségi jogkörre

¹⁾ U. o.

emlékeztethetnének. Sőt nem tették ezt még az istentiszteletnek azon elemei sem, ¹⁾ de iure, a melyekkel az inaszakadt szolgalelkűség, a pharsalusi, thapsusi, mundai győzött, és a nép nagyhatalmú, pazar megvendéglőjét, a maga aljas csúszás-másházában néphatárzatok, senatusconsultumok alakjában, meg másképp is környezeti vala. ²⁾ Annyira elszokott a századok folyamában a monarchia műszavaitól ez a római nép, hogy képes volt ugyan a maga fertelmes elaljasodásában elismerni akár az isteniségét ez ellenállhatatlan hatalmú nagy katonai demagognak, a ki magát anyai ágon amúgy is Venus isten-
nőtől származtatta, s képes volt ugyan kivetkőzni a maga emberi méltóságából az egész utókor színe előtt azon borralalóért, a melyeket tőle remélt: de nevet, államjogilag találó nevet adni még a legfőbb hatalom egy ily emberfölötti fényben, s emberfölötti erővel megjelenő letéteményesének is, tényleg csakugyan a maga korlátlan urának és gazdájának, még mindig nem volt hajlandó. Inkább Jupiterhez hasonlítottotta a római nép Caesart: csakhogy ne kelljen őt legalább nyíltan Romulushoz, vagy Tarquiniushoz, csakhogy ne kelljen őt nyíltan a királyokhoz hasonlítani.

Nem; Caesar nem birt lenni monarchiai államfővé; nem volt ő monarcha a szó államtudományi értelmében soha egy pillanatig: és mert nem volt monarcha, nem lőn általa, nem lőn alatta monarchiává Róma, hanem megmaradt úgy alatta; mint utána még jó ideig, annak, a mi a királyság megszüntetése óta volt, megmaradt köztársaság.

Tekintsük már most azon hatalmak természetét, a melyeknek összességét Octavianus Augustus az actiumi csata napjától le egész haláláig a saját személyében központosítva gyakorolta. Maga Octavianus Augustus mondja a »Monumentum Ancyrantum«-ban, ³⁾ hogy »Dictaturam et absenti et praesenti mihi datum a senatu populoque M. Marcello et

¹⁾ U. o. Hsl. e. Mommsen, Röm. Staatsr. II. 2., 416.; Röm. Gesch. III. i. h.

²⁾ Mommsen és III. Napoléon (»Vie de César«) sajtószertű álláspontjának kritikai megvilágosítására nézve l. »Demokr.« II. jegyz.

³⁾ Mon. Ancyr. I. 31. Hsl. e. Vell. Pater c. II. 89.; Dio Cass. LIV. 1. LIII. 17.; Sueton. Aug. 52. De Vir. illustr. LXXIX. 7.

L. Arruntio consulibus non accepi.« Tehát megtörtént a kísérlet, még pedig 22 évvel Kr. e., hogy Octavianus Augustus dictatorsággal ruháztassék föl, és ugyan szintúgy, mint Caesar a legmagasabb fokú dictatorsággal, a dictatorsággal legibus scribendis et reipublicae constituendae, és nem egy consul volt most, mint eddigelé törvényerejüleg szokásban állott, de maga a nép, a comitiák és a senatus volt ezen valószínűleg élethosszra szánt dictatorságot Octavianra ruházandó. Amde ő nem fogadta el a dictatorságot, a mivel azután az ő végrendeletszerű művében, a »Monumentum Ancyranum«-ban fennen dicsekszik is. Nem fogadta pedig el a dictatorságot azért, mert óvatos természeténél fogva nem akarta tényleg már amúgy is gyakorolt hatalmi körét oly intézmény behozatalához kötni, a melynek megállandósítása maga ellen zúdította volna az örökölt köztársasági formák összes barátait. Igen, itt egy intézmény behozataláról volt szó: mert azt a dictatorságot, a melyet comitiák és senatus Octaviannak fölajánlottak volt, ezt nem örökölte Caesartól. A Caesar dictatorsága, a Caesar felségi jogköre megszűnt abban a pillanatban, a melyben a megsebzett Caesar lehanyaglott az összeesküvők törétől. Octavian Caesarnak csak magánjogi örököse volt, és a római nép még Caesar halálának évében törvényt alkotott, M. Antonius indítványára, törvényt, a mely az ilyen dictatorságot legibus scribendis et reipublicae constituendae, valamint a Decemviratus följújtását is a jövőre nézve örökre megtiltotta; sőt e törvény törvényen kívül helyezte már előre mind azt, a ki valaha ily dictatorságot fogott indítványozni, mind pedig azt, a ki bármikor is egy ily dictatorságot fog elfogadni, és jutalmat tűzött az ily gonosztevők fejére. ¹⁾

Más szavakkal, Octavian nem tartotta czélszerűnek elfogadni e dictatorságot, még az ő tényleges világraszóló hatalmának delelőpontján sem: mert attól tartott, hogy azon eltávolodást a köztársaság öröklött formáitól, a melyet egy ily dictatorságnak, mint intézménynek behozatala a monarchiai államforma felé fogott volna szemlátomást irányozni, ezen

¹⁾ Hsl. e. Mommsen, Röm. Staatsr. II. 2. 723—744. Herzog, Gesch. u. System d. Röm. Staatsverf. II. 1. 7. s. kvv. ll.

oltávolodást az öröklött formáktól megsokallhatják vala még a megvásárolható comitiákon is, szintúgy mint a szolgálalekkülleg görnyedező senatusban. Octavian nem akart ennyire menni; ő beírte kevesebbel is az intézményies formákban; tudta, hogy annál biztosabb nyugalommal fogja élvezhetni a tényleges hatalmat, a gyakorlatban, mennél kevesebbet fogad el az intézményes elméletben. Okult Caesar példáján: nem akarta magára nevelni a Cassiusokat és Brutusokat, és mert ezt nem akarta, nem reformálni, nem monarchiaivá átalakítani törekedett az államot, hanem egyszerűleg kijátszani, rászedni, megcsalni és egyúttal törvényes formák, köztársasági intézmények segélyével ártalmatlanná akarta tenni a köztársasági elemeket.

Hogy pedig az, a mivel Octavian az intézményi formák szempontjából beírte, csakúgyan jóval kevesebb volt a Caesar által a 44-dik év február közepe táján már törvényszerű alapon, forma szerint gyakorolt életfogytig tartó dictatorságnál: ez fölül áll, a római államjog ismerőinek szemében, minden további kétségen.

Az actiumi győzelem után Octavian elsőben is az imperatori czímet, mint állandót ruháztatta magára ¹⁾ (29-ben Kr. e.); ekkor már élvezetében volt a tribunicia potestással járó sérthetetlenségnek, melyet, ha hihetünk Dion 51-dik könyve egyik helyének, csakis egy évvel előbb, Appianos és Orosios híradásai szerint azonban már 36-ban adományozott volna neki a senatus és nép. ²⁾ Egy évvel később, Kr. e. 28-ban visszaadta Octavian a senatusnak és népnek azon rendkívüli hatalmakat, a melyeket ő még mint triumvir reipublicae constituendae bír és gyakorol vala, még pedig az actiumi csata óta triumvirtsársak nélkül egyesegyedül: vagyis visszaadta a senatusnak és népnek, mint Dion mondja, a fegyvereket, a

¹⁾ Dio Cass. LI. 19. — Appian. Civ. V. 132.; Oros. VI. 18. Helyesen jegyzi meg Madvig, Verf. u. Verw. Röm. Staat. I. 530., hogy más jelentőségűnek kell lenni az akkor ráruházott tribunicia potestastnak, mint annak, a mely 23-ban ruháztatott reá, már csak azért is, mert 36-ban még Antoniussal együtt volt Octavian triumvir reipublicae constituendae. Hsl. e. Mommsen.

²⁾ Dio Cass. LIII. 2., 3. Hsl. u. o. 17: Hsl. e. Tacit. Annal. III. 28.

hivatalokat, az állami jövedelmeket és a törvényhozást — *βπλα, τέλη, προσοδοί, νόμοι*. — Octavianus Augustus államjogi állása csakis ezen pillanattól fogva kezdi nyerni a maga törvényszerű szabályozását: törvényszerű alapon nyugodott ugyan az ő most letett hatalmi köre is, de csak annyiban, mint a triumviratus egyik tagjáé; Actiumnál kidőlt mellőle Antonius, és így kizárólagos birtokosa maradt egy oly hatalmi körnek, a mely őt de iure csakis mint triumvirt illette volt; a bitorlás tehát az actiumi csata óta egész a 28-diki letételig annyival inkább nyilvánvaló, minthogy Octavian ez idő alatt sem dictatorságot, sem egyéb mandatumot nem nyert arra, hogy a legfőbb hatalmat egyesegyedül ő maga gyakorolja.¹⁾

Tehát 28-ban letette az általa bitorolt rendkívüli hatalmakat. Miután pedig letette e rendkívüli hatalmakat, nem lehet őt, Octavian, nagyobb mérvben a monarchiai államforma megalapítójának tekinteni, mint Caesart. Nem, még azon esetben sem, ha az általa az actiumi csata óta bitorolt hatalmak összessége közelebb állott volna is egy monarchiai államfő felség-jogkörének teljességéhez, mint a Julius Caesar életfogytig tartó tribunicia potestással kapcsolatos életfogytig tartó dictatorsága *legibus scribendis et reipublicae constituendae*. Hogy azonban ez utóbbi, t. i. a Julius Caesar által ez utóbbi alakban törvényszerű alapon gyakorolt dictatorság felségi jogköre nagyobb volt az Octavian által az actiumi győzelemtől 28-ig törvényszerű alapon gyakorolt hatalmi körnél, ez fölül áll minden kétségen, már csak azért is, mert Octavian nem lón dictatorsággal, életfogytig tartó dictatorsággal fölruházva, *legibus scribendis et reipublicae constituendae*, hanem csakis mint öt-öt évre elismert triumvir gyakorolta, illetőleg bitorolta az actiumi győzelemtől egész 28-ig ama rendkívüli hatalmakat, a melyek összessége nem nyert államjogi kifejezést, államjogilag megállapított egységes műszó által, mint nyerevala a Caesar életfogytig tartó dictatorsága.

Az a kérdés merül tehát már most föl, hogy vajjon minő hatalmakat gyakorolt Octavian 28 óta egész haláláig, vajjon

¹⁾ L. Demokr. II. jegyz.

törvényszerűleg gyakorolta-e azokat, s vajjon ezen hatalmak összessége vetekedhetik-e államjogi jelentőségben a monarchiai államforma irányában, egybevetve a Caesar életfogytig tartó dictatorságával legibus scribendis et reipublicae constituendae?

Octavian 28-ban helyreállította csakugyan a köztársaság öröklött alakját, tekintve legalább a legfőbb hatalom gyakorlásának módozatait, sőt tekintve magokat a legfőbb hatalom letéteményeseit, a senatust, a comitiákat és ezek jogköreit. Csupán két nagyfontosságú intézmény életbeléptetését kezdeményezte ő, ellenkező, t. i. monarchiai irányban. Az egyiket ugyancsak mindjárt 28-ban, midőn magát e czímmel »princeps«, és azután 23-ban, midőn a »tribunicia potestas«-sal ruháztatta föl magát e szónak azelőtt soha nem dívott értelmében.

E cím »princeps« — akár vonatkozott az az összes állampolgárok legelsejére, mint Mommsen, akár pedig csakis a senatus legelőkelőbb tagjára, mint Madvig ¹⁾ akarja, nem most, nem 28-ban és nem is Octavian által lőn első ízben gyakorlatba hozva. Viselte azt már Pompeius is és viselték már ennek előtte mások is; ²⁾ az által azonban, hogy Octavian azt 28-ban magára ruháztatta, és tényleges uralkodó hatalmának jórészét, habár csak közvetve is, e czímen gyakorolta egész haláláig, de méginkább az által, hogy Octavian utódai a legfőbb hatalom gyakorlásában, Tiberius különösen a »princeps« czímen gyakorolták az Augustus által gyakorolt hatalmi kör legfőbb elemeit, ez által létrejött a »principatus« alkotmánytörténelmi fogalma oly értelemben, hogy abban a pillanatban, a melyben ezen »principatus« fogalma államjogi érvényesülést nyert a Tiberius hatalomra lépte alkalmából, Róma megszűnt lenni köztársaság még a szónak azon értelmében is, a melyben köztársaság volt Octavianus Augustus korában, és Tiberius alatt oly államformába csapott át, a mely nem volt ugyan a szónak államtudományilag szigorú értelmében valóságos monarchia még, de »szabad köztársas-

¹⁾ Die Verf. u. Verw. d. Röm. Staates I. 527. s köv. II.

²⁾ L. Demokr. II. jegyz.

ságnak« sem volt többé nevezhető. Vannak, a kik »átmeneti válfajúl« hajlandók beilleszteni ezen válfajt a köztársaság és a monarchia közé: én, ki a »köztársasági államforma« fogalmát nem szorítkoztatom kizárólag a »szabadköztársaság« — »Freie Republik« — fajtáinak összességére, a tágabb értelemben vett köztársaságnak — »Freistaat« — oly válfajául vagyok hajlandó azt elismerni, a mely ellentétben a praesidentialis, consularis, directorialis, tanácsilag, conventileg és ösgyűlésileg kormányzott, illetőleg uralt köztársaságokkal, tehát »szabad köztársaságokkal« ott foglal helyet a katonai köztársaság, a választott királyság és a Norvégiához hasonló, azaz absolut vétóval föl nem ruházott örökös államfő alatti államok mellett, a megkötött hatalmi tetőzetű köztársaságok válfajainak sorában. ¹⁾

Octavian tehát »princeps« lön Kr. e. 28-ban. Nem államfőt jelentett még ekkor a »princeps« műszó, hanem csakis oly állampolgárt, a ki úgy méltóságra, mint tekintélyre, befolyásra a legelső az összes állampolgárok között, és miután ő a »princeps« egyúttal — ugyancsak Octavianus kezdeményezésére »pontifex maximus,« s a mellett, »imperator«, és életfogytiglan »tribunicia potestas«-sal fölruházva volt: tehát a »princeps« valódi »magistratus«-sá lön ugyancsak még *Octavian által*. E magistratus, t. i. a »princeps« Octavian személyében épen nem volt még »legibus solutus«; nem volt a »princeps« még csak oly értelemben sem »legibus solutus«, hogy azon törvények alól, a melyek alól dispensatiónak helye volt, a senatus, illetőleg a comitiák helyett, saját maga a princeps adhatta volna meg, esetleg saját magának is a dispensatiót. ²⁾ Nem; Octavian mint »princeps« oly magistratus volt, a ki semmi tekintetben sem állott fölötte a törvényeknek, hanem minden tekintetben alá volt vetve a törvények uralmának. Rangban nem áll fölötte sem a consuloknak, sem a censoroknak, elannyira nem, hogy még néhány nemzedékkal Augustus halála után Suetonius nem a princepsset,

¹⁾ I. »Elemente der Politik« című művemben Bev., 7. és köv. l. Hl. e. »A két utóbbi évtized államformatani irodalmának kritikai méltatásához« cz. értek. i. h.

²⁾ A »Princeps legibus solutus« fölött l. Mommsen.

de határozottan a consulokat tekinti a legfőbb hatalom leté-
 teményeseinek, jöllehet ekkor már consulnak lenni Rómában
 tényleg annyit jelentett, mint elérni a szolgálalkúség netovább-
 jáát a princeps irányában.¹⁾ Hogy azonban a »princeps«-et
 nem helyezte még föléje a consuloknak az Augustus-korabeli
 államjog: kiderül ez magának Augustusnak egy nyilatkoza-
 tából a »Monumentum Ancyranum«-ban: »Méltóságra —
 mondja Augustus — méltóságra több voltam mindannyiánál,
 de nem birtam a kezeim közt nagyobb hatalmat, mint bárki
 más azok közül, a kik társaim voltak a magistratusban.«
 »Praestiti omnibus dignitate — ἀξιώματι — potestatis autem
 nihilo amplius habui quam qui fuerunt mihi quoque in
 magistratu conlegae.²⁾ — Tehát conlegáknak nevezi maga
 Augustus a princeps a consulokat, és talán még a praetoro-
 kat is. Hogy azonban Augustus ezen kifejezését »dignitate«
 — ἀξιώματι — sem lehet még szorosán véve oly értelemben
 venni, mintha az államjogilag ép oly határozottan mint tisztán,
 világosan, egyszer-mindenkorra megállapított állami
 méltóságot jelzett volna már a szónak akár középkori, akár
 modern monarchiai értelmében, ez meg kiderül a római állam
 szertartás-jogának történelméből. Ha a színházban és egyéb
 ünnepélyeknél magasabb, aranyozott széken ül is a princeps:
 a curiában és egyéb hivatalos helyiségekben csakis épen oly
 curuli szék jut neki, mint a többi magistratusoknak, a kiket
 a curuli szék joggal megillet; ismeretes az ő jogköre, vala-
 mint ismeretesek az ő díszjogai a senatusban;³⁾ és ha együtt
 jelenik meg a két consullal, nem előttök vagy fölöttök van
 a helye, hanem közöttök. Külön diszöltöny sem illeti meg őt
 mint »princeps«-et, hanem csak a közönséges magistratusi
 tóga a biborszegélylyel; ünnepélyességek alkalmával csakis
 a közönséges triumphator öltöny diszítheti őt; a táborban
 pedig csakis a paludamentum, a minőt bármely »imperator«
 vagyis győzelmes hadvezér igénybe vehet; — koronáról, dia-
 demről, minővel Caesart kínálgatják vala Antonius bérenczei

¹⁾ Sueton. ii. hh.

²⁾ Monumentum Ancyr. i. h.

³⁾ L. Demokr. II. jegyz. — Hl. e. Mommsen, »Röm. Staatsrecht«
 II. 2. 770—781. ll.

a Lupercaliák alkalmával, ily diademről¹⁾ szó sincsen még a »princeps«-nél, legfőlebb babérkoszorúval övezheti a homlokát, de ezzel sem úgy mint princepsét, hanem csakis mint imperatort, vagyis mint a kellő formák közt kikiáltott győzedelmes hadvezért. Főlesküszik ugyan a hadsereg az ő nevére, de csak úgy, mikép föl szokott esküdni egyéb hadvezéreinek a nevére a köztársasági szabadság idejében; lictor is csak annyi megy előtte, tehát épen csak fél annyi lictor, mint a dictator előtt. Annyira alája van vetve a princeps még a közfegyelemnek, hogy kocsira ő neki sem szabad ülnie benn a városban, Rómában, legfőlebb hordszéken — sella — vitetheti magát, a mely jog azonban nem az ő kizárólagos előjoga csupán.

Valóban, ha van valami, a mi a »princeps«-et egyéb magistratusok és az összes római állampolgárok fölé helyezi: ez az a történelmi, de azért még épen nem államjogi tény, miszerint a »princeps« Augustus óta egyszersmind elválaszthatatlanul »imperator« is életfogytiglan, s mint ilyen, proconsuli hatalmat gyakorol a hadsereg, az összes legiók, segédcsapatok stb., szóval az összes haderő fölött, e mellett pedig — különösen 23 óta — tribunicia potestate vagyon fölrüházva élte fogytiglan, tehát gyakorolhatja a tribun jogát, nem csupán Rómában, hanem az egész birodalomban, kezdeményezheti a törvényhozási actusokat, tiltakozhatik törvények, közigazgatási, birói rendszabályok ellen, s jog-ótalmat ígérhet az intercessio jogánál fogva bármely állampolgárnak az ő sérelmes ügyében, sőt az egész népnek bármely magistratus ellen mint ugyancsak az egész római népnek ünnepélyesen fölavatott, sérthetetlen szószólója és bizalmi, felelősségre nem vonható bizalmi férfia.

Nem szenved kétséget, hogy a »princeps« jogköre nagyon kevésé lett volna egymagában véve még arra alkalmas, hogy Octavian törvényes formák, még pedig köztársasági formák álczája alatt gyakorolhasson oly mindent átölelő kényuralmat Róma fölött, mint a minőt ő tényleg, a törté-

¹⁾ Velleius. II. 89: Restituta vis legibus, iudiciis auctoritas, senatus maiestas, imperium magistratum ad pristinam redacta modum. Prisca illa et antiqua reipublicae forma revocata.

nelmi valóságban gyakorol vala. Nem sokat lendített volna az ő »princeps«-i jogkörén az »Augustus« cím sem, melyet mintegy jutalmúl nyert a senatustól és néptől azért, hogy visszaszolgáltatta a triumvirsége alkalmából az actiumi győzelem óta kizárólag az ő kezében maradt rendkívüli hatalmakat a senatus és a nép kezébe. Cím volt ez az »Augustus«, semmi egyéb; nem járt azzal semmiféle jogkör. A »tribunicia potestas« életfogytiglan ráruházott jogköre: ez adta Octaviannak rendelkezésére mindazon államjogi fogantyúkat, a melyek segítségével meghamisíthatta ez a ravasz demagogi elme a köztársasági alkotmány egész szellemét, a nélkül, hogy megsérteni látszott volna csak a legtávolabbról is a köztársasági formákat.

»Visszaadtam a senatusnak és a népnek a köztársaságot; kivettem a saját hatalmamból és letettem a senatus és nép kezébe.« »*Republicam ex mea potestate in senatus populique Romani arbitrium transtuli.*« Így szóla Augustus nagybúszkén az utókorhoz a »*Monumentum Ancyranum*«-ban. És az utókor majd csakhogy nem teljesen hitelt is adott az ő szavainak. Pedig nem válnék előnyére, az államformáról síma tannak előnyére, de még az általános alkotmánypolitikának sem, ha az államtudomány e kérdésben félrehagyná magát vezettni.

De ne vezessen félre bennünket sem az a tény, hogy Julius Caesar életének utolsó éveiben mint életfogytiglanos dictator az ő saját szobrát fölállíttatni rendelte az istenek szobrának sorában úgy Róma városának, mint a birodalomnak összes templomaiban, és egyúttal elrendelte, hogy egy tüzetesen e célra rendszeresített állomású flamen, mint az ő saját papja, lássa el az ő nevére szóló isteni tiszteletet; ¹⁾ se pedig ne zavarja meg fogalmainkat az a körülmény, hogy a princeps-et, mint ilyet, már Octavianus Augustus korában »Dominus«-nak kezdték szabad állampolgárok szólíttatni vagy czimezgetni, tehát oly dísznévvel, a melyet csak a rabzolgák szoktak különben megadni a saját uroknak és gazdák-

¹⁾ Cic. Phil. II. 43.; Dio Cass. 44. 4.; Sueton. Caes. 76.; Florus II. 13. 91. Hl. e. Mommsen II. 2. 716.

joknak. Ne vezessen ez, mondom, félre bennünket, mert Julius Caesar fönnemlített rendszabálya által csak törekedett elérni a királyi méltóságot, de az összeesküvők törének esett áldozatul, még mielőtt más rendszabályok életbeléptetése által czélt érhetett volna e titkon ápolgatott terve kivételében; Augustus pedig egyenesen megtiltotta, szintűgy mint utóda Tiberius is, hogy őt »dominus«-nak szólítsák, czímezzék, vagy csak nevezzék is római állampolgárok; sőt még a saját gyermekeinek, unokáinak sem engedte meg, hogy őt akár tréfából is ezen, az állampolgári jogegyenlőséget sértő, és a népfelségi elvet tagadó névvel illessék. ¹⁾ Nagyon jellemzők a princeps és az uralkodó közti különbözetre nézve Plinius szavai ²⁾: scis, ut sunt natura diversa dominatio et principatus, ita non aliis esse principem gratiorem quam qui maxime dominum graventur; és ismét ³⁾: sedem obtinet principis, ne sit domino locus.«

Octavian a »princeps« az »imperator«, Octavian az »Augustus« nem volt soha uralkodó de iure vagy de lege; ő egyszerű »magistratus« volt, a ki államjogi értelemben épen nem volt még »legibus solutus.« Ulpian e kifejezése: »princeps legibus solutus« csak magánjogi vonatkozással bírt még de iure és de lege Octavianus Augustus principatusának idejében. ⁴⁾ Nagyon tisztán, világosan és a lehető legkifogásolhatatlanabb kritikával fejtí ki a princeps jogi állását e tekintetben Mommsen, midőn ekként nyilatkozik: »Princeps legibus solutus — — Es ist damit gemeint, dass der Princeps jedem Gesetz, von welchem Dispensation statthaft ist, auch ohne solche zuwiderhandeln kann. Hinsichtlich der criminalrechtlichen Verantwortlichkeit, auf die es theoretisch wie praktisch vor allem ankommt, ist die Stellung des Princeps rechtlich nicht mehr privilegiert, als die eines jeden Ober-

¹⁾ Sueton. Aug. 53. Dominumque se posthac appellari ne a liberis quidem aut nepotibus suis vel serio vel ioco passus est atque huiusmodi blanditias etiam inter ipsos prohibuit. Hl. e. Mommsen, »Röm. Staatsr.« II. 2. 721.; Friedländer, Sittengesch. Roms. I. 356. s köv. 11.

²⁾ Plin. Paneg. c. 45.

³⁾ U. o. c. 55.

⁴⁾ Ulpian. c. XIII. ad legem Juliam et Papiam. (Dig. 1., 3., 31.).

beamten der Republik. Die allgemeine Regel, dass der Magistrat weder bei sich selbst, noch bei einem andern, als dem ihm übergeordneten Beamten zur Verantwortung gezogen werden kann, ergiebt allerdings in ihrer Anwendung auf den regelmässig lebenslänglichen Principat, dass während der Dauer desselben die criminalrechtliche Verfolgung unstatthaft ist. Wenn aber ausnahmsweise der Princeps niederlegt oder abgesetzt wird, so kann gegen ihn wegen seiner Amtshandlungen ein Criminalverfahren eingeleitet werden; und insoweit ein Criminalverfahren gegen einen Verstorbenen nach römischem Recht möglich ist, ist häufig gegen den Princeps nach dessen Tode strafrechtlich vorgegangen und sind sowohl Ehrenstrafen zuerkannt, wie auch die Revision der Amtshandlungen ausgesprochen worden.«¹⁾ — Ezzel hiszi Mommsen bebizonítani, hogy a princeps nem volt egyéb, mint magistratus, és Mommsennek e részben teljes tökéletes igaza van. A mit Philon mond,²⁾ hogy: ἀνυπεύθυνον ἀρχὴν εἶναι τὴν αὐτοκράτορα μηδενὸς ἐπὶ τοῖς ὀπωσοῦν πεπραγμένοις λόγον ἀπατεῖν τολμῶντος ἢ δυναμένου, — ez csakis a fönnebbi értelemben találhat az Octavianus Augustus principatusára; a mit pedig Dion egész következetességgel hangsúlyoz (53., 18.), a princeps korlátlan felségi jogkörét: ezt ő — mikép Mommsen is oly találóan megjegyzi — Dion nem a római államtöredékből, de idegen létére, csakis a saját kisázsiai szülőföldén nyert benyomásokból merítette.³⁾ Nem; Augustus principatusát egy egész óriási fejlődésment évszázados átalakulásai választják el még azon időponttól, a melyben már maga Justinian a császári hatalmat az isten által az emberekhez a földre leküldött élő törvénynek — νόμον ἐμφυχον — nevezhette az egyik novellájában.⁴⁾ Augustus a princeps egyszerű magistratus volt, nem pedig uralkodó, oly magistratus ugyan,

¹⁾ L. Mommsen, Röm. Staatsr. II. 2. 712. s köv. II.

²⁾ Philo leg. ad Gaium. c. 5.

³⁾ Dio Cass. 53. 18.: λέλονται γὰρ δὴ τῶν νόμων — τούτέσιν ἐλεύθεροι ἀπὸ πάσης ἀναγκαίας νομίσεως εἶσι καὶ οὐδενὶ τῶν γεγραμμένων ἐνέχονται. — καὶ τᾶλλα αὐτοῖς πράττειν ἐξήν. — Mommsen. II. 2. 714. I.

⁴⁾ Nov. 105. c. 4.: αὐτοὺς ὁ θεὸς τοὺς νόμους ὑποτέθεικε, νόμον αὐτὴν ἐμφυχον καταπέμφας ἀνθρώποις.

a kinek a jogköre épen az ez idő szerént létrejött compromissum, még pedig államjogilag érvényes compromissum értelmében, óriásilag nagyszerű volt ugyan mind a *jurisdictio*, mind pedig az *administratio* illetékességi köreiben: de azért még sem állott fölötte a senatusnak, annál kevésbé a törvénynek, hanem legfőlebb coordinálva volt a senatus jogkörével, ugyancsak a *jurisdictio* és *administratio* illetékességi köreit illetőleg — azon értelemben, a mint ezt Pomponius akarja velünk megértetni, midőn azt mondja, hogy: *quominus ex publico flumine ducatur aqua, nihil impedit, nisi imperator aut senatus vetet.*¹⁾

A »tribunicia potestas« tette egyébként csakis lehetővé, hogy Augustus, a ki mint princeps csak egyszerű magistratus volt de iure és de lege, de facto úgy uralkodhatott mégis a római birodalom fölött mint valami τῶπαννος a VII. század görög város-államaiban. Nem csak sérthetlenséget, sőt szentséget biztosított ezen tribunicia potestas az ő személyének: de közelebb hozta az ő személyét egyáltalán a valódi monarchia alap gondolatához bizonyos tekintetben: a mennyiben t. i. nemcsak útát nyitott neki a Caesar által megkezdett istenítés népkábitó műfogásainak rendszeres folytatásához és egyúttal azon politikához, mely a nép, az összes állampolgárság legfőbb bizalmi férfiaként állítván oda ezen tribunicia potestással fölrüházott princeps-et, a Lex majestatis egész horderejét ugyancsak a princeps személyének érdekében igyekezett, és ugyan csakhamar teljes sikerrel érvényesíteni. Mindezek daczára még e tribunicia potestas is csak arra szolgálhatott, hogy leplezett formában avatkozhasnék bele a »princeps« és nem a saját alkotmányos hatalmi körének teljességénél fogva, nem nyiltan, nem ünnepélyes parancsszóval, nem saját nevében kiadott rendeletekkel, hanem csakis

¹⁾ Pompon. Digest. 43., 12., 2. A mit Mommsen a II. 2. 709. lapon mond: hogy t. i. »Die Bezeichnung Dyarchie, dasheisst als eine zwischen dem Senat einer- und dem Princeps als dem Vertrauensmann der Gemeinde andererseits ein für allemal getheilte Herrschaft, würde das Wesen dieser merkwürdigen Institution (?) weit zutreffender ausdrücken« (már t. i. als die Bezeichnung Monarchie), ezt tüzetesebben l. alább a szövegben.

a függöny mögül mint valami színpadi rendező az oly államügyek közvetlen intézésébe, a melyek kívül estek a »princeps«-nek mint egyszerű magistratusnak jogkörén, — eltekintve az imperatori, proconsuli és egyéb jogköröktől, a melyeket Augustus különböző időpontokban, korántsem élte fogytára, hanem csakis az évek bizonyos számára magára ruháztatott volt. Nagyon találóan mondja Madvig, hogy »Selbst wenn man annimmt, dass das in der Lex de imperio Vespasiani erwähnte Recht Bündnisse und Verträge zu schliessen, in dieser oder jener Form ausdrücklich dem Augustus ertheilt ist, so fehlt es doch an einem Rechtstitel für die Befugniss des Kaisers als allgemeiner Inhaber der vollziehenden Macht den alten konstitutionellen Behörden irgend einen Befehl zu ertheilen oder sie in ihrer Thätigkeit zu behindern.«¹⁾

Caesar mint életfogytiglanos dictator legibus scribendis et reipublicae constituendae — ismételve hangsúlyozom — hasonlíthatatlanul közelebb áll egy uralkodó, egy monarcha fogalmához mint Augustus, a tribunicia potestással életfogytára fölruházott princeps. Caesar nem egy tekintetben úgy szólván nyílt rendelettel szervezte az államot és a saját dictatori jogköréből kifolyó hatalmi teljességgel igazgatta úgy a város mint a tartományok ügyeit.²⁾ Octavian nem merte elfogadni sem a dictatorságot, sem a »cura legum et morum«-ot. Octavian mint princeps csak a függöny mögött suttogva, ügynökeinek Agrippának, Maecenasnak titkos utasításokat adva, s majd mindig a cselszövény, az elfátyolozott finta utain haladva érte el, de így azután el is érte egész biztosan majdnem mindig, azt, a mit elérni akart: uralkodott tehát tényleg, alkotmány-ellenesen, és kormányzott alkotmányos formákban egyúttal, a nélkül, hogy valaki szemére vethette volna, hogy megsértette az államjog írott törvényeinek betűjét. Octavian csak közvetve, az öröklött intézmények formáit lehetőleg szigoruan betartva, és ezek alkot-

¹⁾ Madvig, Röm. Staatsverf. I. 541. l.

²⁾ Nem azt akarom ezzel mondani, hogy Caesar is nem használt bizalmas politikai ügynököket egy vagy más törvényjavaslatnak az ő nevébeni benyújtására. L. bővebben egyébként Demokr. II. jegyz. — Hl. e. Mommsen, Röm. Gesch. ii. hh. és Herzog II. 1. 7. s köv. ll.

mányszerű letéteményeseit mint színpadi statisztaikat a háttérből mozgatva szervezett, kormányzott, adminisztrált. Támaszkodott pedig, midőn ezt tevő, egyfelől egy páratlan fegyelmű roppant nagy hadseregre, a mely az ő nevére volt már akkor fölesketve, és a mely kincset, konczot, jövőt csakis tőle remélhetett, másfelől pedig támaszkodott a polgári háborúk vérözönétől megundorodott és a szenvedések hosszú során megtört, minden áron biztos, maradandó belbéke után áhítózó állampolgárok azon hajlandóságára, hogy tudva is szemet hűnyjanak ezen nagyszerű bohózat előtt, a melynek hőse megteteti magát életfogytára a nép mindenható szószólójának, és egyúttal szent és sérthetetlen személynek, minden felelőség nélkül, a köztársaságban. — Caesar úgy vitte az állam ügyeit mint egy antik aiszymeta: Octavian mindent elkövetett, nehogy valaki rámutathasson, hogy ime ez az úr, ő az, a ki letiporta a köztársaságot Rómában! Sőt még Octavian azt sem akarta, hogy valaki azt mondhassa, hogy megsértette bármi tekintetben is a köztársaság öröklött jogrendjét. Ime, ha választásról van szó, Octavianus Augustus odajön az egyszerű állampolgárok közé, a szavazás színhelyére, üdvözli, megszólítja sorra a befolyásosabb patriciu-sokat, lovagokat, a senatorius ordo tagjait szintűgy, mint az egyszerű plebeiusokat, kéri őket, sőt rimánkodik nekik, hogy szavazzanak rá erre vagy arra a római állampolgárra: holott csak annyit kellett volna mondania a mindenható princepsnek, hogy »ezt kívánom megválasztatni« és a comitiák túlnyomó nagy többsége parancsnak vette volna és vakon teljesítette volna is az ő akaratát.¹⁾ Szintűgy járt el a senatusban, a comitiákon, ha senatus-consultumot vagy törvényt akart alkottatni: nem ő maga adta be a javaslatot a maga nevében, hogy ellenállhatatlan súlyt kölcsönözzön annak a maga állásával, a maga nevével; nem ezt tette ő, hanem a maga bizalmas emberei által nyújtatta be azokat és azután Maecenas meg Agrippa közvetlen elkötelezett benső hívei között mindig akadtak készséges ügynökök, a kik jobban meg tudták értetni már előre a függönyök mögött a senatus túl-

¹⁾ Hl. e. Herzog, Gesch. u. Syst. d. Röm. Staatsverf. II. 1. 137. s k. 11.

nyomó nagy többségével szintúgy, mint a comitiákban egybe-
gyűlt nép többségével úgy a veszélyt, a mely az illető javaslat
visszautasításából, mint az elönyt, a melyek e javaslat el-
fogadásából rájuk fogott azonnal háramlani, ¹⁾ mintha csak
egész nyíltan maga Octavianus Augustus a »princeps«, impe-
rator és a tribunicia potestas életfogytiglanos szent és sért-
hetetlen letéteményese maga oda állott volna a forumra, és
rámutatva az ő szerencsáját és megmérhetetlen gazdagságát
egyaránt vakon bálványozó legiókra, csak annyit mondott volna,
hogy »sic volo, sic jubeo« — avagy modern nyelven szólva :
»rendelem és parancsolom.« — Soha nagyobb színész nem ült
trónon, mint Octavian : az a hely, az a szék, a melyen ő ült,
tagadhatatlanul egyértelmű volt egy szenvedéseiben telje-
sen megdermedt világbirodalom trónjával: ámde ez a politi-
kai ezermester teljesen el tudta hitetni még egy oly nagyeszű,
tapasztalt jogtudóssal is, mint Ateius Capito, ²⁾ hogy nem
történt semmi lényeges változás, a mióta »visszaadta a sza-
badságot«, az öröklött köztársaság alkotmányjogában.

Hogy ezt tehesse, kétségenkívül egy nagy ügynöksereg-
re volt szüksége. És épen ebben nyilatkozott az erkölcsi elaljaso-
dás, hogy bőven akadt Rómában már ekkor ember, szabad
ember, állampolgár elég, a kit nemcsak odaállíthatott, vagy
odaállíttathatott, mint kém, és mint fülbesugót az államélet
minden egyes pontjára, de egyúttal arra is használhatott,
hogy szintén valódi betanult színészszeret játszanak el a
közélet porondján, majd szemforgató, majd bizonyos fokig
daczoskodó, majd meggyőződésből odaadásteljes, majd a kö-
rülményekkel ildomosan számoló alakoskodással. Sem Sue-
tonius, sem a Historia Augustana kisebb írói ³⁾ nem tar-
tották fön ezen ügynöki szervezetnek oly mérvű nyomait,
hogy azokból ma már az egészet kritikai szababossággal re-

¹⁾ Jól rajzolja Agrippa és egyéb ügynökök szerepét e részben a
maga »Auguste, sa famille et ses amis« czímű érdekes, habár sok tekin-
tetben túlzó könyvében Beulé. Érdekes azon pár intelmi beszéd is, melyet
Maecenasnak és Agrippának szájába ad Dio Cassius ii. hh. ; jóllehet
nagyon is megérzik már e szerzőn a saját kora, valamint nemzetisége is.

²⁾ L. »Demokr.« II. jegyz.

³⁾ A Historia Augustana szerzőiről m. h.

construálni lehetne. Csak Cilnius Maecenas szerepét ismerjük közelebbről; de a mit felőle tudunk, ez is elég arra, hogy megérthessük az öröklött köztársasági formákban mozgó Octavianus Augustus kormányzási művészetének valódi természetét. Már azon értekezésemben, melyet az ódon tömeguralom viszonyáról a gondolatszabadsághoz a tiszt. akadémia előtt pár év előtt felolvashatni szerencsés valék, már ezen értekezésemben odanyilatkoztam, hogy túlzásnak tartom azt, a mit Beulé »Auguste, sa famille et ses amis« című művében ¹⁾ Maecenas szerepéről állít; de már ugyanez értekezésem folyamában beismertem mégis annyit, hogy annyiban Beulének nézetem szerint is igaza van, hogy Maecenas csakugyan úgy tűnik föl a búvárkodó szem előtt, mint valóságos irodalmi ügynöke Augustusnak, mint egy állandó bizalmas közeg, a kinek egyik rendeltetése, hogy egymásután szerezze meg Octavian politikájának az akkori Róma dalnok-szellemait. Szabadjon már most néhány szót még az Octavian állítólagos irodalmi politikájáról e helyütt elmondanom.

Valódi kéjlakszerű bünfészket lát Beulé ott Tivoliban, a honnét Maecenas hetenkint a vásárra Rómába bejön, ha egyéb czélból nem, hát már csak azért is, hogy saját maga szemelhesse ki magának és saját maga vásárolhassa össze esetről esetre a legpompásabb halakat és a legritkább csemegéket a piacon. Folyik is a lakmározás meg tivornya Maecenas kéjlakában évek hosszú során át szakadatlanul, és a kiket Octavian e nagyhatalmú bizalmasa leggyakrabban részeltet az ő dúsgazdag konyhájának és meseszerű pinczéjének csodás kincseiben, azok a költők, Vergilius, Ovidius, Horatius, Tibullus és a szenvedélyes gyerkőcze Sextus Propertius, a ki csak imént jött fel Umbriából. Vergilius lelkéhez nem tapad a köznapi önzés sara. Ő nem azért istenesíti Augustust, mintha ez által óhajtaná kiérdemelni azon falatokat, a melyekkel táplálják őt Maecenas félhivatalos asztalánál; Vergiliusból valamivel nemesebb hálaérzet fohászkodik a »divus«-hoz: ámde a többieket még korántsem kötelezte volna még ily hálára Róma ez időszerinti ura, ha csak azon

¹⁾ L. föntebb és a Demokr. II. jegyz.

földeket kapták volna vissza kegyelem útján, melyeket családok pártállása miatt foglaltat le vala a győztes triumvir. Nem, mondja Beulé, Tibullus nem hódolt volna ezért még ennyire vakon Octavian politikájának, ha nem fűszerezi Augustus sajtóirodájának főnöke, már t. i. Maecenas, az ő lakomáit a költő számára mentül csábosabb rabszolganőkkel. Ugyancsak női bájakért lön hűtelen köztársasági álmaihoz ez a lázasan égő ifjú Propertius; Cynthia, ki őt annyira rabjává tudta tenni, Hostius fűzfaköltőnek szintén verselő leánya, Beulé szerint nem volt egyéb, mint e sajtóiroda egyik titkos ügynöke, egy politikai bérencz, a kit egyenesen Maecenas fogadott föl, hogy a köztársasági ábrándoktól duzzadozó, különben még romlatlan ifjú költőt, fertelmes módon elkábítsa. Képes is volt erre, mert Propertius majd csakhogy nem beleőrült az ő kéjlihegő öleléseibe és a bensőség hangján azt dalolta róla, hogy ez a leány oly nagyszerűleg szép volt, mintha csak Jupiternek lett volna a nővére! — Ovidiust magasabbrangú hölgyek csábították el, a Juliák; Horatius pedig nagyon szerette a falernumi bort, meg a csengő aranyakat. Hogy tehát Horatius is Augustus dicsőségéről zengedezzen és kigúnyolja a köztársasági párt főembereit, kiapadhatatlannúl folyatta Maecenas, ez a ravasz sajtóirodai főnök, a legpompásabb falernumi ó-bort és még ezenfölül jól ellátta csengő arannyal is, valahányszor e tivornyakedvelő költőnek a pénze kissé fogyatékán volt.

Szóval Beulé szerint Cilnius Maecenas korántsem volt a költők önzetlen pártfogója, hanem egy lelketlen politikai ügynök-mester, vagy, ha úgy tetszik, egy sajtó-diplomata, a ki rendszeres céltudatossággal üzte a letiport Róma legnemesebb szellemeinek megrontását, csakhogy az irodalmi körökben is irthassa a köztársasági hangulatot és bérencztollú hízelgőket szerezhessen az ő urának, Octaviannak. El is érte a célját, mondja Beulé. Mind e költők hízelegtek, és Vergiliust kivéve, mind a legaljasabb módon hízelegtek ez actiumi győzőnek. Istenítette Augustust, a szabadságnak ezen színésziesség megfojtóját még Propertius is, a ki pedig, még mielőtt Cynthia hálójába becsalogatta, a régi Rómának, a puni háborúk dicső nagy köztársaságának férfias eszmény-

képeit akarta megörökíteni, egy már megkezdett, rendkívül sokat ígérő hősköteményben. De hát a Maecenas verselgető nő-diplomatája, Cynthia, megmérgezte az ifjú költő lelkét az ő büntelt csókjaival; abba is hagyta ez, mindjárt az első légyott után, a tervezett hősköteményt, örökre búcsút mondott a köztársasági eszményeknek, és nem is dalolt soha többé magasztos eszményképekről, hanem csakis az érzéki kéjmáorról és Augustus utólérhetetlen nagyszerűségéről meg istenségéről. — De megis lakolt mind e lelketlen üzemeiért ez az irodalmi bünszerző, ez a Cilnius Maecenas, Beulé szerint, rémségesen. Az örökös lakmározás és kéjmámor lett a sírja magának e rút bünszerzőnek is. Kicsapongásai annyira aláásták egészségét, majd egész testi szervezetét annyira tönkre tették, hogy egészen elvesztette hallását, elvesztette a szemevilágát; megmerevedtek a kezei, megmerevedett a nyaka; összezsugorodtak a lábai. Nem birt állni, nem birt járni, nem birt sem ülni, sem térdelni, sem guggolni, sem fekvüdni. Nyomorék lett a szó legiszonyúbb értelmében. És a mi az ő fájdalmaait egész az örületes kétségbeesésig fokozta, kínos álmatlanság gyötörte őt éveken keresztül; nem birt sem fölépülni, sem meghalni.

Ez volt Beulé szerint, Cilnius Maecenas bűnhődése, azért, hogy megrontotta a római költőket az Octavianus Augustus principatusának a kedvéért.

Legyünk megnyugodva, a forrástanulmány és az elfogulatlan kritika meg fog győzni bennünket mind e képek és ötlet-áradatok túlcsapongó, sőt jórészt kritikátlan volta felől, ha nem kíméljük a fáradságot és e részben a forrástanulmányhoz csakugyan oly tárgyilagossággal fogunk hozzá, mint a minőt a tudomány érdeke a bűvártól és gondolkodótól minden körülmény közt megkövetel. Az igaz, hogy Maecenas halálát hosszas és gyötrő szenvedések előzték meg, de hogy ennyi része lett volna neki mind e költők megrontásában, már ezt határozottan tagadnunk kell. Tibullus nem is említi az Augustus nevét; Horatius nem oly szolgálalkü rendszeres hízelgője a »divus«-nak, mint Beulé állítja; megőrzi e költő az ő szellemi önállóságát vele szemben bizonyos fokig; néha szemébe mondja neki az igazat, bár mindig le-

kötelezettségre való gyöngédséggel; Vergilt maga Beulé menti föl a szolgálalkúség vádjá alól; Ovidiust, a kinek oly bőven volt része a fenséges Juliákban, maga Augustus küldte számkivetésbe, a midőn ez utóbbi nagyon is elárulta, hogy a tilosban kegykép élvezett boldogság daczára sem tekinti magát politikai rabszolgának, és így nem marad hátra a Beulé által felállított hypothesis beigazolására más, mint Sextus Propertius. Miben állott hát ennek a verselő gyerkőczének a büntette a római nép szabadsága és a köztársaság öröklött formája ellen?

Mindössze is csak abban, hogy föláldozta. az ő köztársasági ábrándjait, az ő féktelenül szenvedélyes érzékiségének a Cynthiávali viszony folyamában, és hogy nem birt azóta sem felocsúdni e fertelmes kéjmámorból, hanem hogy úgy lehelt ki az ő korán elaszott lelkét, mint holmi undok álomképekben fetregő főpapja egy titkos kéjhölgy cultusának. Szomorú foka mindenesetre egy sokat ígérő tehetség elaljasodásának; nem egy körülmény vall is arra, hogy Maecenas tőle telhetőleg dédelgette Propertius ez elaljasodott érzékiségét: ámde, hogy mind ama költőket, a kik Augustust istenesítve, Maecenas köré csoportosultak, csakis Maecenas csábította volna el, tervszerűleg, ravasz fondorlattal, mint valami drámai cselszövényben: ennek sehol semmi nyoma a forrásainkban. Ugyan mire birta rá Maecenas L. Variust, Platiust, Tuccát, Quintilius Varust, Melissust, Aristius Fuscust és Domitius Marsust? Hisz e költők is ugyancsak odatartoztak a Maecenas irodalmi köréhez! ¹⁾ Ugyan, ki tudja-e Beulé mutatni, hogy e költők is egytől egyig mind csak azért tartottak Octavianus Augustus politikájával, mert nekik a Maecenas inyencz-konyhászati műremekei meg pompás borai nagyon is ízlettek? Van-e okunk csak a legtávolabbról is föltenni, hogy e költőket mind úgy kellett még előbb elcsábítani, s nem a saját viszketegökből, haszonleső ösztönzeteikből csatlakoztak az actiumi győző politikájához? Bizony énekelgethette már ebben az időben egynémelyik közlők a dolgok új rendjének előnyeit előzetesen kieszelt rút haszonlesésből, és ujjonghatott

¹⁾ L. Horat. Sat. I. 10. 81.; Epistul. I. 3.

egyik-másik a beállott új fordulat fölött utóvégre politikai meggyőződésből is. A köztársaság ábrándnak ebben az időben még megjárta, de a rideg valóságban senki sem vethet szemére meggyőződés nélküli köznapi önzést egy költőnek sem azért, mert ez többé-kevésbé ékes verselményben hálálkodott Augustusnak a polgári háborúk iszonyainak megszüntetéseért. A költők rendszerint túlozni szokták magasztalásaikat, ha egyszer beleártják magokat a napi politikába, de a színezés túlzásait nem is veszi tőlök zokon még a komolyan politizáló közönség sem, ha különben egyetért a költő magatartásának alapeszméjével. Már pedig azt, hogy az Augustus-bekenyújtó politikájának csakugyan óriási nagy számmal lehetnek hívei ezidétt a római értelmiségben, — annyi pusztító vita, annyi izgalom, s oly kegyetlen csapások árán — no ezt aligha fogja kétségbevonhatni az oly bűvár, a ki a köztársasági szabadság akkori lehetetlenségeit nem hagyja kívül a számításon. Mint köznapiilag nyugalom után sóvárgó szellemekre nézve a Maecenas pompás halpecsenyéi, páratlan borai és a tivolii villa nagyszerűleg szép félhivatalos kéjhölgyei csak buzdítást vagy jutalmat képezhettek, s nem csábszereket; mert hisz azok a költők közül, a kik mind e földi jókban Maecenas kegyeiből részesültek, ezek a költők közül nem kellett már senkit sem elcsábítani. Odahagyták azok már az öröklött köztársaság süllyedező hajóját már korábban, mind e csábszerek nélkül is!

Még nagyobb kritikátlanságot követ el Beulé, midőn azt akarja velünk elhitetni, hogy csakis azért magasztalták mind e költők annyira a mezei gazdálkodás gyönyöreit, hogy elvonják a köztársasági szabadság elvesztése fölött duzzogó állampolgárok figyelmét a közügyektől, magától az államélettől. Hát nem volt-e a mezei gazdaság gyönyöreinek cultusa már irodalmilag bevált vonása a római nép géniuszának Cato Censorinus és a Sasernák, még Tremellius Scrofa korában? És nem magasztalták-e a mezei gazdaság gyönyöreit a legdemokratikusabb ünnepektől költők a túlradó politikai szabadságnak népgyűlési szónoklatokban oly gazdag időszakában is, ugyancsak a Pnyx és az Agora villongásainak rovására, magában Athenében?

»O fortunatos nimium, sua si bona norint Agricolas!« Igy kiált föl Vergilius Augustus korában, ¹⁾ Igen, de Vergil csak azt mondja e Beulé által gyanúsított verseiben, a mit Euripides dallott a legszilajabb demagogia napjaiban, Hyperbolos, Kleophon és Agyrrhios kortársainak színházában:

Ὀλβιος ὅστις γῆς ἱστορίας
 ἔσχε μάθησιν
 μήτε πολιτῶν
 ἐπὶ πημοσύνη κ. τ. λ. ²⁾

És tekintve a római mezőgazdaság eléréítő állapotát a hannibali háborútól le egész az Augustus principatusa által szerzett belbékéig, nem gáncsol érdelmelnek azok, kik mint maga Augustus is, az állampolgárokat újból a mezőgazdaság lelkesebb művelésére ösztönözték, hanem inkább elismerést az emberiség fejlődése buvárának részéről.

Végül még egyet. Beulé szemére veti Maecenasnak, hogy Propertius elvesztette az ő irodalom-pártoló szárnyai alatt minden magasztosabb ügy és eszme iránti érzékét. Ez úgy látszik, tagadhatatlan. Ámde midőn Propertius megveti az egész Világegyetemet, meg a csillagokat, meg a lélek halhatatlanságát a Cynthia és a hozzá hasonló hölgyek ölelésének élvezhetése kedvéért, a maga »Elegiáinak« második könyvében, — midőn Propertius megveti még azon bölcselőket is, a kik a Világegyetemmel, a csillagokkal foglalkoznak a lélek halhatatlanságának kérdésén egy vagy más irányban buzgólkodnak: vajjon ekkor is a Maecenas utasítása szerint járt-e el e »félhivatalos költő« Augustus kormány-politikájának értelmében?

Valóban képtelenség volna ilyesmit állítani. Augustus maga is irt a bölcsészet érdekében tüzetes munkát, mint Suetonius mondja »Hortationes ad philosophiam« cím alatt

¹⁾ Hsl. ö. Horatius:

Beatus ille qui procul a negotio stb.

²⁾ L. Valkenaer Diatribe dram. Eurip. deperdit. v. Ἀντιόπη. A philologok alig fektettek eddigelé súlyt arra, hogy Vergilius e sorokat Euripidestől kölcsönözze.

és oly sokat tett hosszas uralkodása alatt a tudományért, hogy csak mosolyoghat az ember Beulé nézete fölött, a ki még Propertius állatias érzékiségének verselgető fohászzkodásait is szolgálattételnek tartja Augustus kormánypolitikája szellemében.

De térjünk vissza az alkotmányjoghoz.

A császár fogalma tehát — mikép látók — még sem Julius Caesar életfogytiglanos dictatorsága de legibus scribendis et reipublicae constituendae alatt, sem Octavianus Augustusnak mint princepsnek tribunicia potestással fölrüházott hatalomkörében nem létezett. Nincs a római államjog műnyelvében olyan műszó, olyan kifejezés, a mely csak a legtávolabbról is arra lett volna hivatva, hogy a magok összeségében egyszerre és együttleg mint valami alkotmányjogilag szerves egészet jelezzék az Octavianus Augustus által a princeps cím, illetőleg méltóság fölvétele óta jogszerűleg gyakorolt hatalmakat. Nem hiányzottak ugyan már az ódonvilágban sem hangok, a melyek eltekintve az államjogtól és csakis a tényleges politikai állapotokat tartva szem előtt, Augustusban már a monarchia megalapítóját ünnepelték, sőt később a Vita Alexandri Severi szerzője egyenesen azt mondja, hogy »Augustus primus, primus est huius auctor imperii et in eius (nomen) omnes velut quadam adoptione aut iure hereditario succedimus«¹⁾: ámde úgy tűntetni föl az Octavianus Augustus idejebeli római birodalmat mint monarchiát de iure és de lege: ezt csakis a középkori gyarlóságokból hagyományosan táplálkozó modern akrisia hozta divatba az államtudománynak nem csekély kárára. Császárnak — Kaiser, Empereur — nevezni Octavianiant valóságos visszaélése az avatlanságnak a szavak jelentőségével, ha ugyan csak ezen államjogi műszóval fejezzük ki akár a Nagy Konstantin, akár a későbbi nyugat vagy kelet-római uralkodók államjogi állását, vagy ha egyáltalán akarunk még valamit adni az államformatanra, a mely arra oktat, hogy császárnak csak oly államfő nevezhető, a ki az államjogban nyíltan, ünnepélyesen föl van ruházva egy monarcha felségi

¹⁾ Vit. Alex. Sev. c. 10.

jogkörének egész teljességével, és ezt ugyancsak az államjog szerint nyíltan, egész ünnepélyesen a saját nevében mint ilyen gyakorolja, életfogytáig elmozdíthatatlan, szent és sértetetlen minőségben, sőt a kinek a törvényes gyermekére vagy fogadott fiára ezen egész felségi jogkör a maga oszthatatlan egészében államjogilag megállapított trónöröklési rend szabványai szerint átszáll. De ha a császár fogalma csak monarchiában és ily jogalapon lehetséges: hát akkor hogy nevezhetnök, minő jogcímen császárnak Octavianus Augustust, a ki még csak a saját életfogytára sem szavaztatta meg magának az általa gyakorolt hatalmakat, hanem csakis az évek bizonyos számára és a ki, bármennyire hasonlított is de facto az ő állása a tyrannosokéhoz, de iure és de lege még mint »*princeps*« is csak bizonyos magasrangú kiségitő hivatalt töltött be csupán a consulok mellett szemben a senatussal és néppel? »Kiségitő magistratura« így nevezi nagyon helyesen Herzog is¹⁾ az Octavianus Augustus princepsi hivatalát, vagy ha úgy tetszik méltóságát.

De hogy mennyire nem tekinthető Octavianus Augustus még egyáltalán monarchiai államfőnek: ezt misem képes annyira megvilágítani, mint azon helyzet, a mely Octavianus Augustus halálával állott be a római államjogban. Herzog nem beszél szabatosan, midőn azon alakot emlegeti, a melyet állítólag Octavianus Augustus adott volna a »caesari imperium«-nak — »dem caesarischen Imperium«²⁾ — ezt a »caesari imperium« fogalmát egyáltalán nem ismerte még Octavianus Augustus halálával a római államjog. Octavianus Augustus halálával az ő magánjogi örököse Tiberius határozottan usurpációt követett el — »occupare imperium« — midőn nyomban Octavianus elhunytá után, a testőrségnek kiadta a jelszót mint imperator és eltévén láb alól Agrippa Posthumust, értesítette a legiókat, hogy átvette a principatust. És a legiók, szintűgy mint Róma magistratusai, élőkön a két consullal, le is tették azonnal az esküt Tiberius nevére, azaz hűséget fogadtak³⁾ egy oly állampolgártársuknak, a

¹⁾ Geschichte u. System der Röm. Staatsverf. II. 232. l.

²⁾ Geschichte u. System der Röm. Staatsverf. II. 1. 231. l.

³⁾ Tac. Annal. I. 7.

ki ezen esküt sem állásánál, sem semmiféle jogcímen nem volt jogosítva elfogadni. Hisz sem azon imperium proconsulare, a melylyel őt még életében fölruháztatta Augustus, sem egyéb hivatalos jogköre, a melylyel Tiberius ez idétt birt, nem adtak neki jogcímet arra, hogy az összes legióktól, sőt még a consuloktól is hűségi esküt elfogadhasson. Ez tehát valódi forradalmi actus volt, valódi államcsíny a köztársasági jogrend és államrend ellen, és ugyan annyival is inkább, mert mind ez már megtörtént, még mielőtt a senatus megkezdette volna forma szerint a tárgyalásokat Tiberiussal. És mit tőnek senatus és nép? A nép egyszerűleg belenyugodott abba, a mit a senatus határozott, a senatus pedig, ezen görnyedező senatus, arra kérte Tiberiust, hogy vegye át a principatust, helyesebben az Augustus által gyakorolt hatalmak összeségét.¹⁾ Nem vet valami kedvező színt a Tacitus államjogi érzékére, hogy nem közli sem a formáját, sem a szövegét a senatus ezen határozatának: mintha csak észre sem venné ezen különben oly éleselmű történetíró, hogy a dolgok új rendjének epocháját államjogilag tulajdonkép épen a senatus ezen actusa képezte.²⁾ Tiberius vonakodott egy kissé; hisz ez már hozzátartozott az ő szerepéhez; de azért mégis átvette a principatust, mindazon hatalmak összeségét, a melyeket Augustus gyakorol vala az évek bizonyos számára kitűzött terminus szerint, Tiberius, nem öt évre, nem is tíz évre, de bizonytalan időre, föntartván magának azt, hogy a neki delegált hatalmak összeségét akkor tehesse le, a mikor ő ezt tenni majd jónak látja.³⁾

Ime itt van tulajdonkép a genesis a római császárság azon előkészítő államjogi stadiumának, a melyet juliusi principatusnak szoktunk rendszerint nevezni: itt, nem pedig Octavianus Augustus alakoskodó tyrannisában, sőt mondhatnók demagogiájában tűnik föl első ízben Caesar ledöfetése

¹⁾ Tac. Annal. I. 7., 13., 16.

²⁾ Ezt nem szokták felróni Tacitusnak, pedig mennyivel tisztább, világosabb lenne a római alkotmánytörténelem, ha Tacitus az említett actust oly tüzetesen méltatta, és oly szabatosan le is írta volna, a mint hogy ezt az államjog érdekében egy történetírótól megvárhatni!

³⁾ Sueton. Tiber. c. 24.

óta egy oly római állampolgár, a ki nyíltan, ünnepélyesen, a maga egészében kapja kezébe, egyszerre, egy nagy államjogi actus által, a legfőbb hatalmat, nem pedig darabonként és álcza alatt, miként azt magához szedegetni a márczius idusának emlékezetétől még mindig remegő ravasz Octavian eszélyesebb eljárásnak — hogy ne mondjam, kevésbé kockáztatott üzletnek — tartotta volt. Augustus tényleg oly korlátlan hatalmat gyakorolt ugyan közvetve, köztársasági formák álczája alatt, mint akár egy régi-görög tyrannos a VII. században, ezt mondom föntebb, és ezt hangsúlyozom most is: ámde ha valaki azt kérdezné, hogy mi volt a neve a legfőbb hatalomnak, és mi volt a neve e legfőbb hatalom jogszerű letéteményesének Augustus korában, de iure és de lege? Erre a kérdésre nem akadt volna még jogász Rómában, a ki nem azt felelte volna, bármennyire benső híve, sőt szolgálkú bérencze is lett legyen az Octavian tényleges uralmának, — nem akadt volna mondom még Augustus életében Rómában oly jegtudós, a ki ama kérdésre ne azt felelte volna, hogy a legfőbb hatalomban nincsen része másnak, csak a senatusnak meg a comitiáknak, és rangban a princeps nem több mint a consulok; a mióta azonban ez a görnyedező senatus egyetlen egy nyílt, ünnepélyes nagy actussal egyszerre és mintegy osztatlanul a Tiberius kezeibe delegálta az Augustus által gyakorolt hatalmak összeségét ezen néven, hogy »principatus«, sőt még fölhatalmazta Tiberiust a »princeps«-et, hogy jelölje ki majdani utódát is a principatusban ¹⁾, és a nép, a comitiák mind ebbe formaszertint belenyugodtak: ezen pillanatban létrejött Rómában egy új államforma, a mely semmi esetre sem monarchia még ugyan a szónak modern államtudományi értelmében, de a mely államforma, ha nevezhető is még köztársaságnak a szónak tágabb értelmében, határozottan oly válfaja a köztársaságnak egyáltalában, a mely jóval közelebb áll a monarchiához, mint a római köztársaságnak történelmileg fejlett, sok évszázadon keresztül fennállott formájához. Sem Mommsen, sem Herzog nem ismerik föl e nevezetes mozzanatot. Mommsen remekül bon-

¹⁾ Tac. Annal. III. 56. Hsl. ö. Tac. Hist. I. 15.

czolja ¹⁾ ugyan a római császárság ezen előkészítő államjogi stadiumának úgy kriteriumait, mint jelentőségét, de tévútra kerül, midőn »Dyarchie«-t emleget, vagyis oly államformát, a melyben az uralom egyszer mindenkorra — ein für allemal — meg van osztva egyfelől az állampolgárság bizalmi férfira, vagyis a princeps, másfelől pedig a senatus között ²⁾ és ezen »Dyarchie«-ba beleszámítja már az Augustus principatusát is, levezetvén ezen államforma főnállását ugyancsak Augustustól egész a Kr. u. III. századig. Mommsen téved, mert az Augustus principatusára, a főnemlített 5- illetve 10-éves terminusok miatt még csak ezen »ein für allemal« sem illik rá; de másfelől a Tiberius principatusának fölavatása óta ily hatalom-megosztásról, compromissum alapján, szó sem lehet többé a római államjogban, hanem csak oly princepsről lehet szó, a ki mint most már az államnak alkotmányyszerűleg legfőbb magistratusa, épen úgy leteszi a hivatalos esküt, mint a többi magistratus, ³⁾ tehát hivatalnok, a kit mindezen rendkívül magas rangja daczára sem illet meg a felségi jogkör, vagy egyáltalán valamely korlátlan hatalom teljessége, hanem a kit csakis azon jogkörök, illetékességek, hatalmak illetnek meg, a melyeket az alkotmány keretén belül a törvény, illetve senatus és nép tüzetesen és nagyon is szabatosan körülírva, az ő kezeibe delegálnak vala.

¹⁾ Röm. Staatsr. II. 2. 707—710. II. Hsl. e. Madvig, Die Verfassung und Verwaltung des Römischen Staates. I. 520, s. köv. II.

²⁾ Mommsen, Röm. Staatsr. II. 2. 709. I. Hsl. e. A két utóbbi évtized államformatani irodalmának kritikai méltatásához czímű akad. értekezésemet 1886.

³⁾ Mommsen azt mondja ugyan (II. 2. 711.), hogy »eine Stelle, worin der Kaiser geradezu magistratus genannt würde, kenne ich nicht« : de azért maga Mommsen is beismeri (710. I.) hogy »alle Gewalten üben nicht eigenes Recht aus, sondern stellvertretend (sic) dasjenige des Volkes, und der Princeps ist nichts, als ein Beamter mehr, und zwar ein Beamter nicht mit einer Machtfülle, die ihn über die Verfassung stellte, sondern mit einer in die verfassungsmässigen Ordnungen eingefügten und fest umschriebenen Competenz.« — Nagyon helyesen mondja ezt Mommsen, de ha szigorúan következetes akart volna maradni a saját kritikájához, hát akkor ő neki sem lett volna szabad »Kaiser«-nek nevezni akár Octavianus Augustust, akár pedig a juliusi meg a flaviusi principa-

Arról nem lehet szó, hogy oly törvényalkottatott volna, a mely Tiberiust bármi tekintetben az állam fejeül proclamálta volna. A mit Tacitus mond, hogy »Augustus cuncta discordiis fessa nomine principis sub imperium accepit« :¹⁾ ennek, ismerve a Tacitus nyelvezetének államjogilag épen nem kritikátlan voltát, nem is lehet államjogilag egyáltalán semmi jelentősége. — Csakis olyan fajta szóvirág ez, mint a minőt Seneca használ, midőn azt mondja, hogy »Caesari omnia licent, Caesar orbem terrarum possidet.«²⁾ De nem talál még Tiberiusra azon fogalom sem, a melyet Gaius fejez ki e műszóval, hogy »imperator,« midőn a későbbi jogrendre vonatkozólag azt mondja, hogy »constitutio principis est, quod imperator — constituit.«³⁾ Hisz Tiberiusról följegyezte Dion, hogy ezen czímet »imperator« Tiberius az ő principatusának korábbi éveiben csakis katonáktól fogadta el;⁴⁾ a mi annyival inkább fontosnak látszik, minthogy Augustus 29 óta az »Imperator« diszjelzőt praenomenül viselte, de azért a későbbi évek folyamában is folyton kikiáltatta magát imperatorrá egy-egy nagyobb győzelem után. Miként érmekből és fölírásokból látható, legalább is 19-szer kiáltotta ki magát imperatorrá; ezen idő óta azonban csakis oly hadvezérek kapták meg ezen czímet imperator, a kik Augustus családjához tartoztak.⁵⁾

Tehát nem az által lőn Tiberius a principatus-féle államformának, mint ilyennek tulajdonképeni megnyitója Rómában, mintha ő valamely törvényhozási vagy épen alkotmányozási actus által az állam fejévé proclamáltatott volna; nem; hanem csakis az által, hogy ő volt az első, a ki, ha nem is kifogástalan államjogi alapon, de mindenesetre a senatus által, az Augustus által még csak bizonyos számú évekre gyakorolt hatalmak összeségével, mint egységes mandatummal

tus letéteményeseit, hanem úgy kellett volna neveznie őket, a mint ők a római államjog műnyelvén nevezve lőnek, t. i. princepsnek. — Madvig még kevésbé óvatos; ő Augustus principatusában már monarchiát lát.

¹⁾ Tac. Annal. I. 1.

²⁾ Seneca ad Polyb. 26.

³⁾ Gaius I. 5.

⁴⁾ Dio Cass. 57. 8.

⁵⁾ Dio Cass. 52., 41.; Suet. Tiber. 26. Hsl. ö. Madvig, I. 535. I.

bizonytalan időre fölruháztatott, leendő hivatalbeli utódának kijelölésére följosítottatott, és ebbe a nép a comitiákban forma szerint bele is nyugodott. Hogy a Tiberius principatusa új korszakot nyit a római államjog történetében, ezt egyébként még azon reformjai is beigazolhatják, a melyeket ő, korántsem vágyván az Augustus színészi demagogiáját utánozni, férfias, mondhatni fejedelmi nyíltsággal vitt keresztül. E reformok legfontosabbika kétségenkívül az volt, hogy az összes rendes magistratusok választási jogát elvonta a comitiáktól és a senatusra ruházta, a népnek a comitiákban nem hagyván egyéb jogot e választási actusnál, mint csupán a renuntiatiót; a mi azután lassanként a comitiák törvényhozásának beszüntetését, és a senatus-consultumok és a princeps rendeletei általi törvényhozást vonta maga után.¹⁾ Hogy a városi praefecturát rendszeresítette: ez is fontos mozzanat. Valódi áthelyezést idézett elő ezen praefecturának beekelése az eddigi hatalmak rendszerében.²⁾

Ez volt a tulajdonképeni jelentősége a principatusnak, úgy, miként azt Octavianus Augustus mindenféle demagog fogással előkészítette, és Tiberius államjogilag nyíltan életbe is léptette, le egész Nerváig. Caligula (Gaius Caesar) ugyanezen alapon állott, habár a maga őrjöletes rohamaiban egy alkalommal nemcsak visszaadta a választási jogot a népnek, de nyíltan »Dominus«-nak kezdte magát címeztetni,³⁾ és már-már azon kezdett gondolkozni, hogy diademem tegyen a fejére a keleti uralkodók példájára.⁴⁾ Különben mi sem bizo-

¹⁾ Tac. Annal. I. 15.: Tum primum e campo comitia ad patres translata sunt: nam ad eam diem etsi potissima arbitrio principis quaedam tamen studiis tribuum fiebant. Vell. II. 124.: post redditum coelo patrem — primum principalium eius operum fuit ordinatio comitorum, quam manu sua scriptam Augustus reliquerat (?).«

²⁾ Tac. Annal. VI. 10., 11. — Sueton. Tib. 42. — Plin. Nat. Hist. XIV. 14. — Herzog, II. 1. 244. s. köv. II. H. e. Mommsen, Röm. Staatsr. II. i. II. h.

³⁾ Victor, Caes. 3.: dominum dici atque insigne regni capiti necere temptaverat. — Philol. ad Gaium 17.: τοῦ ἀρχοντος τρέποντος εἰς δεσπότην.

⁴⁾ Suet. Calig. 22.: exclamavit. Ἐξ κοίρανος ἔστω, εἰς βασιλεύς! Nec multum afuit, quin statim diadema sumeret, speciemque principatus in

nyítja jobban, hogy a Caligula principatusát sem tartotta még maga a római fölfogás sem monarchiának, mint egyfelől azon megjegyzése Suetoniusnak, hogy Caligula már-már azon törte a fejét, hogy a birodalom államformáját principatusból királysággá, vagy, ha úgy tetszik, monarchiává változtassa — *speciemque principatus in regni formam converteret*, — és mint azon szavai ugyanezen történetírónak, a melyekben ez egész naivan azt panaszolja, hogy egy alkalommal, midőn a princeps (már t. i. Caligula) letette a consulokat, a nélkül, hogy újakat nevezett volna ki, az állam teljes három napon át nélkülözte a legfőbb hatalmat — *fuit per triduum sine summa potestate respublica.*¹⁾ — Ott, a hol így irnak a még *de iure* és *de facto* főnnálló principatusról — no, ott talán mégis csak csodálkoztak volna az olyan jogi írókon, a kik a XIX. század alkotmánytörténelmi írói és alkotmánypolitikusai módjára már Augustustól kezdtek volna a monarchiai korszakot számítani a római államjogban! A principatusnak ezen magistratusi jellege fönn is maradt messze túl a julius-claudiusi és flaviusi házak történelmi szereplésén, egész Diocletianig. Vespasian még inkább megszilárdította ezen principatus magistratusi jellegét az által, hogy az évenkénti rendes eponym consul-sággal kötötte azt össze, és nem módosult ezen sajátzerű válfaja az államformának, t. i. a principatussal betetözött köztársaságnak Hadrian és az Antoninok alkotmánypolitikai kezdeményezései folytán sem, hanem csak abban az egy irányban, hogy most e principatus, mely Tiberius óta minden magistratusi jogi természete daczára folyton és még a kiválóbb érdemű princepsok alatt is tényleg, azaz nem *de iure* és *de lege*, hanem csakis *de facto* azonos volt holmi leplezett

regni formam converteret. Ezen utóbbi sorocskát nagyon kevésé szokták figyelemre méltatni nemcsak az egyoldalúlag philolog buvárok, de még az alkotmányjogi szakírók is; pedig nagyon megérdemelné még azt is kinyomozni, hogy Suetonius itt kinek az útmutatása szerint beszél?

¹⁾ Sueton. Calig. 26. Suetonius e nyilatkozatával sem igen szokták a római alkotmánytörténelem modern buvárai tüzetesebben foglalkozni, pedig Suetoniusnak e nyilatkozata szintén megérdemelné annyi fáradságot és kritikai utánjárást, mint a mennyiben pl. a *servitus fumi immitendi* tanulmányozása szokott Reikjaviktól le egész Rio Janeiróig a római jog buvárainál részesülni.

vagy, ha úgy tetszik, álcázott tyrannissal, félreérthetetlen jóhiszeműséggel egyenesen a törvények uralmára lőn alkotmányjogilag rá fektetve. Ne zavarjon meg bennünket e kritikai fölfogásban a kényúri rémtettek azon undok lánczolata, melyet Tiberiustól le egész Commodusig, illetőleg le egész Diocletianig ugyancsak princepsi minőségökben hajthattak végre részint őrzőngő, részint hüle emberi szörnyetegek: mert hisz sem Caligula vagy Nero, sem Domitian vagy Commodus nem voltak de iure vagy de lege korlátlan uralkodók, sőt de iure és de lege még csak egyáltalán nem is voltak monarchák, hanem csakis magistratusok, és ha mégis századokon át képesek voltak egyes római princepsok tényleg ennyire sanyargatni az állampolgárok százezreit: ez csak azt jelenti, hogy a görnyedező senatus és a város-állam elnyomorodott comitiái a magok erkölcsi elaljasodásában majd gyávaságból, majd szennyes haszonlesésből eltúrték, hogy egy magistratus, mint a princeps, szövetkezve a praetorianusok rablóbandájával, sőt nem ritkán a vérszomjas legiókkal, lábbal merhették taposni a törvényeket, magát az alkotmányt, és egész büntetlenül megfertőztethettek mindent, a mit az erkölcs szentté tőn a hatalomnélküli, de törvénytisztelő állampolgárok előtt.

Egyébként, hogy még a görnyedező senatus is, mihelyt erősebbnek érezte magát egy-egy princepsi hivatalt viselő szörnyetegnél, félreérthetetlenül kifejezést adott abbeli jogi meggyőződésének, hogy a princeps csakugyan nem áll a törvények fölött, hanem mint egyszerű magistratus a törvények alatt, ez elég tisztán világosan kiderül azon kétségbevonhatatlan tényből, hogy a Julius Vindex legióira támaszkodó senatus Nerót, midőn ez már tényleges hatalmát jórészt elvesztette, a princepségből nemcsak letette, de halálra is ítélte. A tér szűke miatt nem terjeszkedhetem egyéb esetek méltatására, a melyek hasonló értelemben bizonyíthatnak. A principatusi magistratussal betetőzött köztársaság nem is ér előbb de iure és de lege véget, csak 284-ben Kr. u. Diocletiannal: az ő alkotmányjogi reformjai folytán szűnt meg a római birodalom tulajdonkép hagyományosan fejlett város-állam, és ennek majdnem az egész ismert világot átölelő provincialis tartozéka lenni; Diocletianban nyerte egyúttal a most már

nemzetiségi különbség nélkül egységesített római birodalom az első államfőt, a ki souverain jogkörénél fogva nem magistratus többé, hanem de iure és de lege uralkodó számba mehet. Erről más alkalommal.

Hátra van még, hogy néhány megjegyzést tegyek Gaiusnak és Ulpianusnak azon helyeire, a melyek ellentétben állanak az általam jelzett államjogi fölfogással. Gaius, ugyanaz a Gaius, a ki Institutióinak első könyvében azt mondja, hogy *constitutio principis est, quod imperator constituit*,¹⁾ ugyanott még azt is mondja, hogy »cum ipse imperator per legem imperium accipiat.«²⁾ Már Madvig megjegyezte, hogy Gaius itt egy fictiót tol előtérbe, a mennyiben oly alaptörvény vagy egyáltalán törvény, mely a császárságot, illetőleg a principatust, mint illet, életbeléptette volna, Rómában soha nem létezett. Hasonló fictión alapúl az a »lex regia« is, a melyet Ulpian hangsúlyoz a Digestákban: *utpote cum lege regia, quae de imperio eius lata est, populus ei et in eum omne suum imperium et potestatem conferat*. Ha lehet is beszélni a Vespasian lex de imperiójáról: úgy még sem lehet beszélni erről sem, mintha az oly alaptörvény lett volna, a mely Vespasian személyétől eltekintve, csak amúgy általánosságban lett volna megalapítandó a legfőbb hatalom gyakorlásának föltéteit, letéteményesét és módozatát; és ne feledjük, hogy a »principibus solita« kifejezés épen azt látszik elárúlni, hogy egy ilyen általánosságban mozgó törvény de imperio a principatus alatt soha nem is létezett, és a minthogy már a neve is »lex regia« mutatja, csakis oly jogászok agyszüleménye lehetett, a kik hajlandók voltak hinni nemcsak a Valerius Poplicola alaptörvényében, de egyáltalán az ősrégi patriciusi állambölcsesség hasonlíthatatlan tökéletességében. A Codex Justinianus is olyasfélét állít, mint Ulpian: de ennek a Codex Justinianusnak már csakugyan nem vehetjük ezt rossz néven.⁴⁾

¹⁾ Gaius I. 5.

²⁾ Gaius I. 5. — Hsl. e. Instit. I. 2., 6.

³⁾ Ulpian Dig. I. 4., 1.

⁴⁾ Cod. Justin. I. 17., 1. §. 7.: *cum enim lege antiqua, quae regia nuncupabatur, omne ius omnisque potestas populi Romani in imperatoriam translata sunt potestatem*. Hsl. ű. Instit. I. 2., 6.

Gaius a másik helyén az »imperator«- államjogi műszót oly értelemben használja, mintha az imperator törvényhozáásra lett volna jogosítva. Ez merev ellentétben állana mindazokkal, a miket fönnebb a principatusról mondtam, és a mennyiben Gaius első rangú tekintély, mint tankönyvíró a római jogtudományban, az »Institutiók« szerzőjének ezen egyetlen kifejezése alkalmasnak látszhatnék arra, hogy ne csak az általam kifejtett principatusi elmélet, de a Mommsen által is kifejtett principatusi elmélet kritikai kifogásolhatatlansága ellenében is jelentékeny akadályt képezzen, legalább már azon időkre nézve, a melyek a Gaius könyvének megjelentét közvetlenül megelőzték. Gaius »Institutiói« köztudomás szerint Kr. u. 161-ben lettek közrebocsátva, tehát azon esztendőben, a melyben már Commodus állt az állam élén. Gaius Mommsen kutatásai szerint a távol keleten Troasban élt és tanított, Bremer szerint pedig valószínűleg Berytosban, és ha meg is fordult Rómában, életének legnagyobb részét mégis Ázsiában töltötte, tehát közel a kényuralom történelmének classicus gócpontjaihoz, és távol azon székvarostól, a melynek falai közül a római államjognak hamisítatlan tanái világgá hatolhattak. Az is bevégezett tény, hogy Gaius az Ateius Capito sabinianus diadochjainak iskolájához tartozott: épen nem valószínűtlen tehát, hogy Commodus kényuralmi politikájának kedvéért ő maga, Gaius szúrta közbe ezt a szót »imperator« az I. könyv szövegébe, a melyet különben még Antoninus Pius alatt szerkesztett meg első izromban.¹⁾ Valóban ez által mint jogi tankönyvíró nem csekély szolgálattal fogott tehetni a Commodusért rajongó áramlatnak.

Ha nehezünkre esik ezen kritikai fölvét szemben egy ily nagyérdemű jogtudóssal, a kinek tankönyvéből közel két évezred jogászai mérítik a római magánjognak hamisítatlan tiszta forrásként csörgedező elemeit: hát akkor még csak két más mód lehetséges kimagyarázni ama fogalomzavart ébresztő »imperator« szót a Gaius szövegében: vagy azt kell mondanunk, hogy az pusztá udvariassági címezetés, tekintettel

¹⁾ L. Mommsen, a Jahrb. d. gem. deutsch. Recht, III. 1.-ben. Hsl. e. Bremer, Rechtslehrer und Rechtsschulen, 81. Dernburg, D. Instit. d. Gaius 80. Haschke, Jurisprud. antejustinian. 150.

Commodusra, a kitatyja Marcus Aurelius már 15 éves korában tett meg imperatorrá, és a ki ezen imperatori címnek mód nélkül örvendezett még teljesen érett férfi korában is, vagy pedig azt kell gyanítanunk, hogy az »imperator« szó későbbi interpolatio a keletrómai autokratoria korából, a melyben teljes joggal taníthatták már a jogi tanfolyamon, hogy az államfő senki más, mint az αὐτοκράτωρ, vagyis az imperator.

III. Bár szerény jelentőségű, de épen nem érdektelen adalékot képezhet a római alkotmánypolitikai ismeretkör történelméhez a Palaiologos Manuel keletrómai császár útijegyzeteiben található politikai mozzanatok és műszók kritikai mérlegelése. A folytonosság a római jog fejlődésében oly óriási mérvben nyilatkozik, hogy kiterjed ezen folytonosság láncolata messze túl a Justinian Pandektáinak epocháján le egészen keresztyén időszámításunk tizenötödik századába; bátran azt lehet mondani, hogy a Scaevolák és Scarusok jogtudományának gyökszálai lehetnek a byzanti birodalomban egész Konstantinápoly elestéig. Nem csodálkozhatunk tehát, ha maga Mommsen is beleöleli a keletrómai birodalom államjogának legalább főbb mozzanatait a »Römisches Staatsrecht« című nagy munkájának keretébe: épen ezért nem fogja senki tagadhatni a rokonságot egyfelől a római császárság megalapítására vonatkozó tanulmányok, másfelől pedig azon tanulmányok közt sem, a melyek eredménye a keletrómai államjogi írók elméletei kidomboríthatására szolgálhat. Minthogy pedig az államjog és a politikai tudomány minden időben és mindenütt benső viszonyban állottak egymással: nem fog annyira elágazni értekezésem eddigi tárgyától, miként első pillanatra talán látszik, azon méltatás sem, a melyben jelen értekezésem keretében még a Palaiologos Manuel keletrómai császár említett útijegyzeteinek szövegében előforduló úgy államjogi, mint politikai mozzanatokot és műszókat óhajtom részesíteni.

Palaiologos Manuel azért járta be a XIV. század végső évében Olaszország, Franciaország, Anglia udvarait, majd visszatértében a római német birodalom főbb városait, Bécsset, sőt magát hazánk fővárosát Budát is, hogy a keresztyén feje-

delmektől a Konstantinápolyt már ugyancsak szorongató török hadak ellen lehetőleg gyors és hatályos fegyveres segítséget nyerhessen.

Szándéka nem sikerült; az ő úti jegyzetei sem szállottak egész terjedelmökben korunkra: de Chalkondylas Laonikos Ἱστοριῶν ἀποδείξις című munkájának második könyvében számos részletet találunk azokból. Gibbon értékesítette is ezen részleteket a római birodalom hanyatlásáról és bukásáról szóló nagy munkájában legalább az olasz-, francia- és angol-országi, meg a németbirodalmi városokra vonatkozólag, és míg egyfelől teljes önérzettel domborítja ki e hatalmas történetíró a keletrómai császár mindazon megjegyzéseit, a melyek Anglia ipardús városainak gazdagságát és már az akkori Londonnak is páratlan fényét, no meg az angol haderő hősiességének fölényét a francziák rovására csillogtatják, egész fölháborodással rója meg a keletrómai császárnak azon ép oly lelketlenül ledér, mint beigazolhatatlan nyilatkozatát, a mely annyira sérti a XIV. századbéli angol nők erkölcsi jó hírnevének emlékezetét. Palaiologos Manuel, ez a Konstantin és Justinián trónján feszelő világlátott, s úgy látszik meglehetősen kalandhajhász görög ugyanis nem csekélyebb gyöngédtelenséget beszél az ő korabeli angol nőkről, mint azt, hogy azok annyira életvidor természetűek, hogy minden veudéget mindjárt az első látásra össze-visszacsókolnak és össze-visszaölelgetnek, még pedig a szónak éppen nem ártatlan értelmében — νομίζεται δὲ τούτοις τὰ τ᾽ἀμφὶ τὰς γυναῖκας τε καὶ παῖδας ἀπλοικώτερα, ὥστε ἀνά πᾶσαν τὴν νῆσον, ἐπειδὴν τις ἐς τὴν τοῦ ἐπιτηδείου αὐτῶ οἰκίαν ἐσίη καλούμενος, κύσαντα τὴν γυναῖκα οὕτω ξενίζεσθαι αὐτόν. καὶ ἐν ταῖς ὁδοῖς δὲ πανταχῆ παρέχονται τὰς ἑαυτῶν γυναῖκας τοῖς ἐπιτηδείοις. νομίζεται δὲ τοῦτο καὶ ἐς τὴν Φρανκίῶν χῶραν, κ. τ. λ. ¹⁾

A XIV. századbéli angol nők ezen tulajdonsága felől nem tudnak semmit az európai népek, közerkölcsiségének, sem házi erkölcsének történetírói, és mindenesetre jellegző vonás Palaiologos Manuelre mint íróra nézve az a kendőzet-

¹⁾ Laonici Chalcocondyl. De Rebus Turcicis II. 5. Hsl. e. Gibbon: »Decline and Fall« i. h.

len vakmerőség, a melylyel ez az utazgató keletrómai császár ily gyöngédtelen rágalmatokat bocsáthat a XV. század elején világgá, a nélkül, hogy csak a legkisebb szemrehányás is illethette volna az irodalom terén a kortársak részéről. Gibbon — mondom — értékesíti Manuel úti jegyzeteinek jórészét — ha nem is az alkotmánypolitikai kritika szempontjából, — de egy szóval sem említi azon nyilatkozatot, a melyet a keletrómai császár ugyancsak ezen úti jegyzeteinek folyamában tett Budáról mint Magyarország fő- és székvárosáról, és ezzel kapcsolatosan az akkori magyar alkotmányról. Már e körülmény is arra indít, hogy közelebbről méltassuk figyelemre amaz úti jegyzetek maradványainak mind autoptikus észlelésre valló, mind pedig terminologiai mozzanatait.

Franciaországra vonatkozólag a következő sorai érdekelhetik a politikust: καὶ πόλεις οὐκ ὀλίγαι τῆς Γαλατίας (Galatiának nevezi t. i. Franciaországot és keltáknak a francziákat), ὅπ' αὐτῷ δὴ τῷ βασιλεῖ ταττόμεναι ἐς τὴν σφῶν διοίκησιν. εἰσι δὲ ἡμερονίαί τε καὶ ἡμερόνες δυνάμει προύχοντες καὶ ὀλβιώτατοι, ὅπ' αὐτῷ δὲ τῷ βασιλεῖ ταττόμενοι καὶ ἐς τὰ βασιλεια παραγινόμενοι αὐτῷ. Ez a kifejezés ὅπ' αὐτῷ δὴ τῷ βασιλεῖ ταττόμεναι ἐς τὴν σφῶν διοίκησιν a franciaországi városok akkori önkormányzatára czéloz, megérintve még amúgy fölületesen azon függési viszonyt, a melyben e városok közvetlenül a királyhoz állottak. A πόλις szót tehát e késő görög oly város fogalmának jelzésére is használja, a mely nem képez egymagában vagy vidéki járulékéval is külön államot egyúttal; másfelől a σφῶν διοίκησιν szavak tulajdonkép csakis az illető városok helyhatósági jogkörét jelzik, tekintet nélkül annak önkormányzati természetére; pedig ezen utóbbinak kidomborítására is talált volna Manuel szabatos kifejezést a saját korabeli görög nyelvben, ha kevésbbé könnyedén vette volna az ő uti jegyzeteinek megírását. Az egész akkori hűbéri szervezet és jogrendszer jelzésére Manuel csak e kifejezéseket alkalmazza: ἡμερονίαί τε καὶ ἡμερόνες δυνάμει τε προύχοντες és azután ὅπ' αὐτῷ τῷ βασιλεῖ ταττόμενοι. Tehát Manuel szerint »vannak vezérségek (herczegségek, őrgrófságok, grófságok), és vannak nagyon előkelő, hatalmas és jólétnek örvendő vezérek (herczegek), a kik szintén a királytól függnek és a kik ellátogatnak

Párisba a királyi udvarhoz (καὶ ἐς τὰ βασιλεία παραγινόμενοι αὐτῷ). Ugyan, ha minden nyugateurópai hűbérállam nagy hirtelen elsüllyedt, és minden egyéb irott nyom, okmány, törvénykönyv, irodalmi termék a Manuel császár halálával egyidejűleg elveszett volna, az ő úti jegyzeteiből ugyan aligha fogta volna az utókor megérthetni, hogy hát a XIV. század végével minő alkotmánya, minő társadalma s minő jogrendszere volt Franciaországnak!

Angliára vonatkozólag a következő politikai megjegyzéseket hallatja: ¹⁾ δικαιοτέρα δ' ἂν λέγοιτο μία αὕτη ἢ νῆσος ἐπεὶ καὶ μία τε σῶσα καὶ κατ' αὐτὸ διήκουσα πολιτεύεται, φρονοῦσα τε κατὰ ταῦτὸ καὶ ὑπ' ἐνὸς ἀρχομένη τὰ ξύμφορα ἑαυτῇ ἐπισκοπεῖ — a mi nem egyéb holmi semmit mondó szóvirágnál, eltekintve attól a dicsérettől, melyet ezen állítólag annyira egységes kormányzásnak közhasznulag szorgos voltára halmoz. Azután így folytatja: ἔστι δ' αὐτοῖς βασιλεὺς, καὶ μητρόπολις αὐτῶν, ἐν ἣ καὶ βασιλεία Λουῶνδος (London) τοῦ βασιλέως (e szerint a »metropolis« kifejezés nem jelent Manuelnél még szükségképen egyet a királyi székhelyet is magában foglaló várossal vagyis székvárossal), ὑπ' αὐτὸν δὲ ἡγεμονία ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ οὐκ ὀλίγη, κατὰ ταῦτὰ τοῖς Κελτοῖς διατιθέμεναι τῷ σφετέρῳ βασιλεῖ. Tehát azt mondja Manuel: »nem csekély számmal vannak e szigeten (Anglia) vezérségek (peerségek), a melyek a királyukhoz épen oly viszonyban állanak, mint a minőben állanak a vezérségek (herczegségek stb.) a királyhoz Franciaországon.« Valóban szörnyű fölületesen értesíttethette magát ez a kelet-római császár úgy Anglia, mint Franciaország alkotmánya felől, azon rémséges diszünnepélyek és mulatságok közben, a melyekkel innen is, túl is a csatornán oly annyira megtisztelték! De halljuk csak, hogy folytatja: οὔτε γάρ (!) ἂν ῥαδίως ἀφέλοιτο βασιλεὺς τούτων τινὰ τὴν ἡγεμονίαν, οὔτε παρὰ τὰ σφῶν ἔθιμα ἀξίους ὑπακούειν τῷ βασιλεῖ. »Nem könnyen birhatná ugyanis valakitől elvenni a király ezek közül (már t. i. a peersék közül) a vezérséget (peerséget = ἡγεμονίαν), de nem is tartják kötelességöknek (ἀξίους) engedelmeskedni a királynak az érvényben lévő szokások (ἔθιμα) ellenére.« Ime ily laza,

¹⁾ Laonic. Chalcocond. Reb. Turc. II. 5.

fölületes nyelven fejezi ki Manuel császár azt, a mi az angol államjognak már abban az időben, épen szemben a francia államjoggal, jellemző vonása volt: hogy t. i. Angliának már ez időben történelmileg fejlett parlamentje és ebből kifolyólag irott alkotmányjoga is volt, a melynek értelmében az angol monarchia már abban az időben határozottan a törvények uralmán alapúlt, oly törvények uralmán, a melyek szigorú betartására maga Anglia királya is föltétlenül kötelezve volt. Mindebből Manuel császár, úgy tetszik, mitsem értett meg, még csak azon óriási különbözetet sem, a mely az angol államjogot már a XIV. század végével a francia államjoggal, illetőleg hűbéri rendszerrel oly határozottan szembeállította volt. Pedig egy byzanti görögnek, ha csak kissé nyitva tartotta volna a szemeit, kellő tolmácsolás mellett épen nem lett volna nehéz megérteni ezen óriási különbözetet! Nem is tud Anglia addigi egész alkotmányos életének multjáról — beleértve a Magna Chartát is — egyebet mondani, mint hogy sok viszontagságon ment ez az ország keresztül, mert hát a vezérek — peerek — sokat veszekedtek a királylyal és egymás között is» — »ἐγένοντο δὲ τῇ νήσῳ ταύτῃ συμφοραὶ οὐκ ὀλίγαι, παραπλούση αὐτῇ, ἐς διαφορὰν ἀφικνουμένον τῶν ἡγεμόνων πρὸς τε τὸν βασιλέα καὶ πρὸς ἀλλήλους.«

A római német birodalom törvényeit nagyon dicséri. Azt mondja, hogy a legjobb törvények vannak érvényben itt, jobbak, mint bármily más éjszagnak vagy nyugatnak dülő országban — εὐνομεῖται δὲ ἡ χώρα (tehát a római német birodalom neki csak χώρα) αὐτῇ μάλιστα δὴ τῶν πρὸς τε ἀρκτον, τε καὶ ἐσπέραν πασῶν τῶν ταύτῃ χωρῶν ἅμα καὶ ἔθνων, — vannak benne — hozzá teszi — pompás és virágzó városok, a melyek a hasonló életmódra — ἰσοδίατον — vannak alapítva, de vannak — ugyancsak a római német birodalomban — kényuralmak is — τοραννίδας, — míg ismét más városok a római vallást követő főpapok uralma alatt állanak. A hasonló életmódra alapított városok közt a legjobb törvényekkel birnak mind a felső, mind az alsó Germaniában Norimberga, Regensburg és Hamburg, szóval a németség — mondja Manuel — a legjobb törvényekkel bir mindazon népek — ἔθνων¹⁾ — között, a me-

¹⁾ Mindenesetre felöltlik, hogy egy keletrómai császár ily laikus

lyeket ismerünk.« εἴτε πόλεις περιφανείς καὶ εὐδαίμονας καὶ ὑπὸ σφῶν αὐτῶν ἐς τὸ ἰσοδιατον εὐθυνομένας διηρημένας, καὶ ἐς τυραννίδας, καὶ ὑπὸ ἀρχιερεῦσι ταττομένας τῶν ὑπὸ τοῦ Ρωμαίων μεγάλων ἀρχιερέως καθιστομένας. καὶ πόλεις μὲν ἐς τὸ ἰσοδιατον εὐνομούμενοι· εἶψαν αὐται ἐν τε τῇ ἄνω καὶ τῇ κάτω Γερμανία, Νορὶμβέργον, πόλιν εὐδαίμων καὶ Ἀργεντίνην καὶ Ἀμπέργον. — εὐνομεῖται· μάλιστα δὴ ἐθνῶν ὧν ἡμεῖς ἴσμεν.« Nem kerül sok fáradtságba megértenuk, hogy mit ért itt Manuel császár az ἰσοδιατον alatt. Csak annyit mond, hogy hasonló életmódra alapított városok: ezzel természetesen a kiváltságos városi polgárságra céloz, a mely még a legfelületesebb észlelőnek is tagadhatatlanul az egyöntetű életmód képét nyújtja a maga összességében; kivált a vidéki lakossághoz képest, a mely hercegekből, grófokból, lovagokból, többé-kevésbé szegényes szabadokból, meg minden tekintetben megrendszabályozott jobbágyokból állván, változatosabbnak tűnik föl szükségkép az életmód különböző mozzanataiban mindjárt az első pillanatra. De hát egy keletrómai császár, a ki, mint Manuel, a XIV. század végével Olaszország nagy városaiba, Párisba, Londonba, majd azután a Rajna vidékére jön, nem tartott érdemesnek egyebet följegyezni ezen általa annyira kiemelt német városok társadalmának jellegzetességeiből, mint azt, hogy azokban a polgárság egyöntetű életmódot követ? Nem érdekelték volna ezt a késő görögöt egyáltalán már a nyugat-európai népek társadalmi tagozata, az egyes osztályok (rendek) tüzetesebb jellegzetességei, állami és helyhatósági intézményei? — Lehet, hogy midőn Manuel ἰσοδιατον-t mondott, beleértette egyúttal az egyöntetű életmódba még azon bizonyos jogegyenlőséget is, a mely a német városok kiváltságolt polgárságának kebelzetén belül az ő korában is létezett tagadhatatlanul, legalább is nem egy tekintetben és bizonyos fokig. De hát bizonyára más kifejezést választott volna Manuel ezen fogalomnak, illetőleg ezen államjogi állapotnak jelzésére, ha súlyt fektetett volna az államjogi mozzanatokra,

nyelven beszél, még akkor is, midőn általános fogalmak jelzéséről vagy szó, azt mondván, χωρῶν ἅμα καὶ ἐθνῶν — mintha nem államokról lenne szó, a melyek az ország földirati fogalmát, a nemzet vagy nép államjogi fogalmával egyúttal már magokban foglalják!

vagy ha lett volna kellő politikai képzettsége. Ez utóbbit kétségbe vonni alig lehet jogunk, miután épen a Palaiologosok is a műveltebb byzanti uralkodók közé tartoztak: arra az ötletre jöhetnének tehát, hogy Chalkondylas gyarlón kivonatolta Manuel útijegyzeteit, és így nem e keletrómai császár, de ezen byzanti író avatlanságának lennének csakis betudhatók a Manuel neve alatt szereplő útijegyzetek politikai fogyatkozásai.

Legyen bárhogy, annyi tény, hogy politikai tekintetben nem sokkal élénkebb színezetű azon rövidke vázlat sem, a melyet Manuel útijegyzeteiből saját hazánkra, Magyarországra vonatkozólag találunk Chalkondylas művének második könyvében: ¹⁾ ἐνεῖσι δὲ ἄρχοντες — mondja Magyarországról, melyet következetesen Παιονία-nak és nem Παννονία-nak nevez — ταύτη τῇ χώρᾳ, ἄρχων δὲ ἕκαστος τῆς πατρῴας χώρας, καὶ ὑποτασσόμενος τῷ βασιλεῖ αὐτῶν, ἐς ὅσον νομίζεται σφίσι. νομίζεται δὲ ἐπὶ ῥητοῖς. »Vannak, mondja, főurak (kormányzók = ἄρχοντες) ebben az országban, és ezek közül mindegyik a saját ősi, vagy ha úgy tetszik, atyjától öröklött, azaz saját családi földterülete fölött gyakorolja az uralmat, de alá van rendelve ezek közül mindenik a királyuknak, a nálok divó szokás (νομίζεται) szerint: ez pedig szerződésszerű jogviszonyra vall (ἐπὶ τοῖς ῥητοῖς = a megállapodások értelmében). καὶ ἐπιχωρῖω μὲν βασιλεῖ οὐ πάντοτε χρωῶνται, ἐπάγονται δὲ ἢ ἀπὸ Βοέμων τοῦ βασιλείου οἴκου ἢ ἀπὸ Γερμάνων ἢ Πολόνων ἢ καὶ ἄλλων τῶν ταύτῃ ἐθνῶν. Belsőszülött királyuk ritkán van; úgy szoknak magoknak hozni királyt vagy a csehek királyi házából, vagy a németektől vagy a lengyelektől, vagy pedig ama vidéken lakó nemzetek köréből. συμφέρονται δὲ Γερμάνοις τάτε ὄπλα καὶ τὴν ἐς τὰ ἡθῆ αὐτῶν διαίταν, ἐς τὸ ἀβροδίαταν ἀποκλίνοντες, ἢ φασὶ Κελτοῦς τε καὶ Γερμάνους. A fegyverzetre és az életmódra, házi és közszokásokra nézve a németeket követik, és szintúgy hajlandók a fényelgésre, mint a francziák és németek. νομίζεται κατὰ ταῦτό Ῥωμαῖοις τὰ ἐς θρησκείαν. A római vallásnak hívei. γένος δὲ τοῦτο ἀλιμιον καὶ ἐς μάχας τόλμῃ προσχρώμενον ἐπισκεῖ. Erőteljes egy népfaj és a háborúban nemcsak vakmerő bátorságot fejt ki, de ezt ugyancsak avatott eszélyességgel is párosítja.

¹⁾ Laonic Chalcocondyl. Bell. Turc. II. P. 38. (V. 30.).

ποιούνται δὲ καὶ ἐπιχώριον τινα τῶν ἀρχόντων τὰ πρῶτα, ἐς τὴν βασιλείαν ἀνήκοιτα καὶ οἰκονόμον δὲ ὄντα, καὶ μηδὲ ἀρχοντα ὀνομάζουσι. Szoknak ők a legelőkelőbb hennszülött főurak közül egyet nagyon magas hivatalra emelni, oly magas hivatalra, a mely csakhogy nem fölér egész a királyi méltóságig, ez az udvarfőnök (már t. i. a nádor), de nem nevezik őt kormányzónak. (οἰκονόμος cím szerint és nem ἀρχων.) — ἔστι δὲ αὐτοῖς βασιλεία ἐν Βούδα (sic) πόλει εὐδαιμον. παρὰ τὸν Ἰστρον. A királyi székhely Budán van, ez egy virágzó város a Duna partján. « Igy beszél Chalkondylas könyvében Manuel keletrómai császár útitárczája, vagy legalább az a kivonat, melyet belőle Chalkondylas a maga történelmi elbeszélésébe beszöni jónak látott.

Manuel császár 1400-ban, Zsigmond császár uralkodása alatt fordult meg Budán. Azon körülmény, hogy ő Budát nem Βούδα-nak (β-tával), hanem Πούδα-nak (π-vel) írja, és ugyan még ha Chalkondylas csak kivonatolta is Manuelt, még ez esetben is azt árúlhatná el ez a kis orthographiai mozzanat, hogy Manuel Budán léte alatt csakis németekkel érintkezett, Zsigmond király udvarának csakis oly méltóságaival, hivatalnokaival stb., a kik már abban az időben megrögzött sváb szokásból vajmi gyakran p-nek ejtették ki azt a betűt, a melyet a magyar b-nek szokott volt kiejteni. Irni aligha látta Manuel császár valaha is π-vel Budát; és ha ő mégis π-vel írja: úgy ez csak azt bizonyítja, hogy sem Budán léte alkalmából, sem egyébkor nem tett hazánkra vonatkozólag egyéb tanulmányt, mint a minőt ő futólagos társalgás alkalmával a Zsigmond királyék palotahölgyeivel és udvarnagyaival folytatott eszmecsereből meríteni képes volt. (A μ-nek a π előtt a szövegben semmi nyoma.)

Nem az én hivatásom kutatgatni, hogy minő tanulságok fakadhatnak a Manuel császár által használt οἰκονόμος szóból, mint államjogi műszóból a nádor szó etymologiai eredetére; ez a nyelvészeink dolga: de államtudományi természetű értekezésem egyik követelményének vélek megfelelni, midőn a figyelmet föl hívom azon határozottságra és félreérthetetlen nyíltságra, a melylyel Manuel császár hangsúlyozza, hogy azon magasrangú tisztviselőt, a kinek az állása rangban csak-

nem fölér magának a királynak méltóságáig, a magyarok nem nevezik ἄρχων-nak, azaz nem olyan hivatalos czímmel ruházták föl, minővel más államokban a legfőbb politikai méltóságokat fölruházni szokták, hanem οἰκονόμος-nak nevezik, a mi már csak a byzanti műnyelvezet értelmében is kizárólag udvari méltóság czimére emlékeztet.¹⁾

Lehet, hogy az esetben, hahogy nem a könnyüvérű kalandhajhász Zsigmond királynak, hanem valamely komolyabb, tanulmánykedvelő és gondolkodó fejedelemnek, pl. Hunyady Mátyásnak, lehetett volna vendége a budai udvarnál Manuel császár, mondom, lehet, hogy ez esetben nemcsak tüzetesebben, de alaposabban is szólnának Magyarország alkotmányáról vagy legalább egyes intézményeiről az ő útijegyzetei: ámde így csak oly fölületes megjegyzéseket tesz, a melyek alig vallanak egyébre, mint a XIV. század touristájára. A byzantiaknak jelentékeny politikai irodalmuk volt; egy biborban született byzanti császár tanfolyama bizonyára nem nélkülözte az oly oktatókat, a kik előtte már kora ifjúságában föltárták nemcsak a Libanios rhetor, Synesios és Theodoros Prodrornos publicistikai munkáinak, de az oly rendszeres államtudományi szakműnek összes kincseit is, mint a minő a περί πολιτικῆς volt. Hisz egész egy irodalmat képez épen a byzantiaknál azon szerzők termékeinek halmaza, a kik egyenesen arról irtak könyvet, hogy hogyan kell a fejedelmet nevelni. Ha tehát Palaiologos Manuel császár ezen útijegyzetei csakugyan nem tartalmazták tüzetesebb és alaposabb készütséggel körütekintő nyomait az észlelésnek a politika dolgában: akkor csakugyan arra a gondolatra kell jönnünk, hogy a byzanti birodalomnak az idő szerinti szorongatott állapotában még a fejedelmi nevelés tekintetében is határozottan hanyatlásnak kellett beállania: mert egy Bardas vagy egy Leon császár bizonyára másként irt volna mind Angliáról, Franciaországról és a római német birodalomról, mind pedig Magyarországról, még ha selejtesebb műveltségű útikalauzaik

¹⁾ A byzanti jogi írók és politikusok közül többen foglalkoztak irodalmilag is úgy az államhivatalok, mint az udvari méltóságok és tisztségek hierarchiájának tüzetes méltatásával; így többek közt Konstantinos Porphyrogenetos is.

is lettek volna, mint a kiktől Manuel Londonban, Párisban és a német birodalmi városokban magának politikai értesülést szerezhetett, és még azon esetben is, ha Budán szintén nem akadt volna komolyabb házigazdájok, mint Zsigmond király.

Az igaz, hogy Manuel nem tanulmányútra jött, de csakis azért járta be Nyugat-Európa udvarait és Budát is, hogy segílyt kérjen, szövetséget kössön a már Drinápolyt fenyegető török ellen; ámde egy alapos képzettségű byzanti államférfi mégis csak jobban fölnyitotta volna a szemeit a nyugati polgáriasodásnak és a középeurópai államéletnek akkori góczpontjaiban, mint a hogy ezt a Chalkondylas-féle szöveg után ítélve Manuel tevé.

Főnmarad egyébként, miként már említém, a másik lehetőség is: az t. i., hogy a gyarlóság vádja Chalkondylas kivonatát érheti joggal csupán, nem pedig a Manuel útijegyzeteinek szövegét is: és ez esetben ismételve, csakis sajnálkozásunkat fejezhetjük ki a fölött, hogy egy a XIV. század végével Nyugat-Európa fővárosait, Londont, Párist, valamint hazánk székvárosát, Budát, tulajdon szemével megtekintő keletrómai császárnak sajátkezü följegyzései nem szállhattak hitelesebb alakban, egész terjedelmökben korunkra.

